

म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणे
विषय अ. वा.
दा. ३७३२

संतांच्या गोष्टी

अयंयक रामचंद्र गोडगे,

बी. ए., बी. टी

IRBK-0103132

IRBK-0103132

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

सूचना :- खाली दिलेल्या तारखेपर्यंत पुस्तक परत करावे,
तसे न केल्यास घटना नियम क्र. ५ (८) नुसार
प्रतिदिनी ५ पैसे जफती भरावी लागेल.

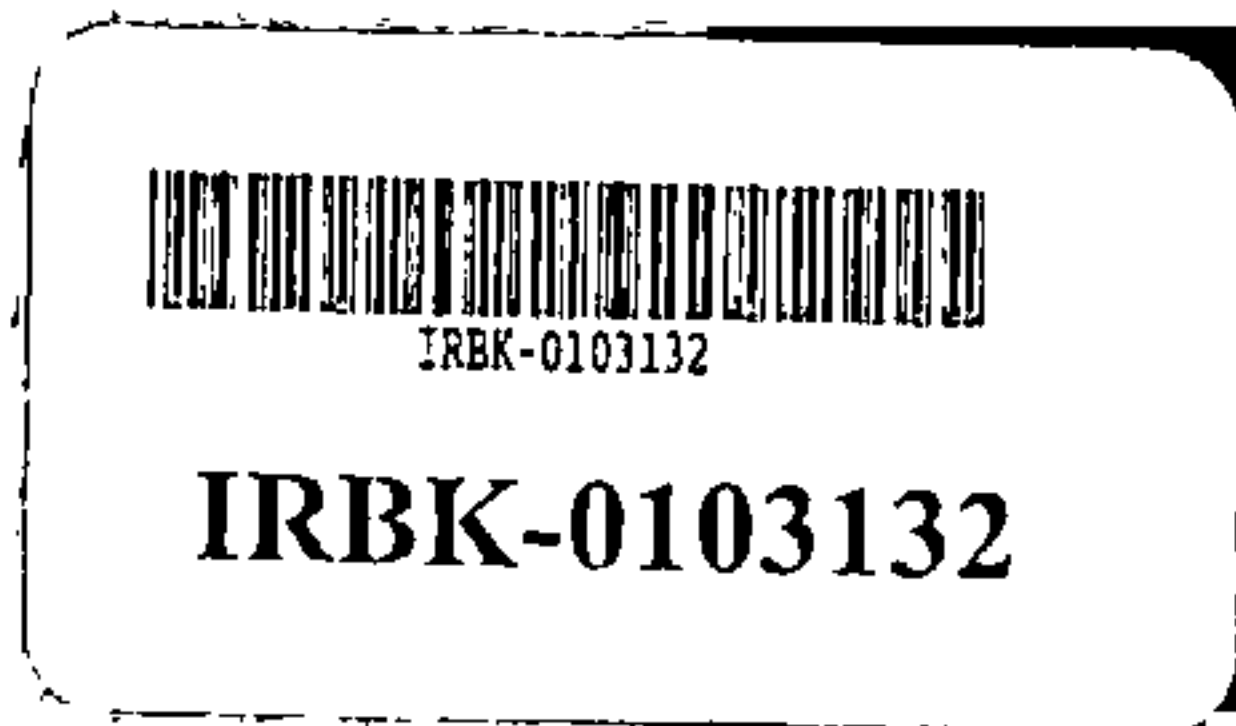
सताच्या गाष्टी

अ. २९०९३
आ. नं.

१२६५
३१-३-६१

लेखक
अय्यंकर रामचंद्र गोडगे
बी. ए., बी. टी.

आवृत्ति पहिली १९४६

किंमत आठ आणे

प्रकाशक

अय्यं बक रामचंद्र गोडगे, बी. ए., बी. टी., नासिक,

मेसर्स जोशी आणि लोखंडे,

३३५ शनिवार, पुणे २ यांचेकरितां—

मुद्रक

प्रल्हाद भास्कर काळे

प्रतिभा मुद्रणालय,

३३५ शनिवार पेठ, पुणे २

दा. ल.
३९३२

दोन शब्द

लहान मुलांना थोर पुरुषांच्या गोष्टी फार आवडतात. लहान मुलें अनुकरणशील असतात. त्यांना अशा तऱ्हेच्या गोष्टी वाचावयास देणें फायदेशीर ठरतें. या पुस्तकांत हिंदुस्थानांतील व इतर देशांतील थोर संतांच्या गोष्टी दिल्या आहेत.

महात्मा गौतमबुद्ध यांच्या गोष्टीपासून या पुस्तकाला सुरवात केली आहे. त्यानंतर येशूख्रिस्त व महंमद पैगंबर या ख्रिस्ती व मुसलमानी या प्रमुख धर्मांच्या संस्थापकांच्या गोष्टी आहेत. ज्ञानेश्वर, एकनाथ, तुकाराम वगैरे महाराष्ट्रांतील प्रसिद्ध संतांच्या गोष्टीहि तुम्हांला या पुस्तकांत वाचावयास मिळतील. एकंदर तेरा संतांच्या गोष्टी या पुस्तकांत कालानुक्रमानें दिल्या आहेत. शेवटची गोष्ट महात्मा गांधी यांची आहे. सध्याच्या काळांत हिंदुस्थानांतील अत्यंत थोर व पूज्य पुरुष अशी त्यांची जगांत प्रसिद्धी आहे. पूर्वीच्या काळीं होऊन गेलेल्या साधुसंतांपेक्षां त्यांची योग्यता रतिभरहि कमी नाहीं.

शिक्षकानें या गोष्टी प्रथम मुलांना सांगाव्यात. गोष्ट सांगून झाल्यावर धड्यांच्या शेवटीं दिलेले प्रश्न त्यांना विचारावेत. नंतर त्यांना या गोष्टी वाचावयास द्याव्यात. या गोष्टी शिकवितांना मुलांचें भाषाज्ञान वाढेल व हिंदी संस्कृति व धर्म यांच्याविषयीं त्यांना प्रेम उत्पन्न होईल, अशी शिक्षकांनीं दृष्टि ठेवावी.

१ नोव्हेंबर १९४६
नासिक.

—त्र्यं. रा. गोडगे

३९३२

दा. ल.

अनुक्रम

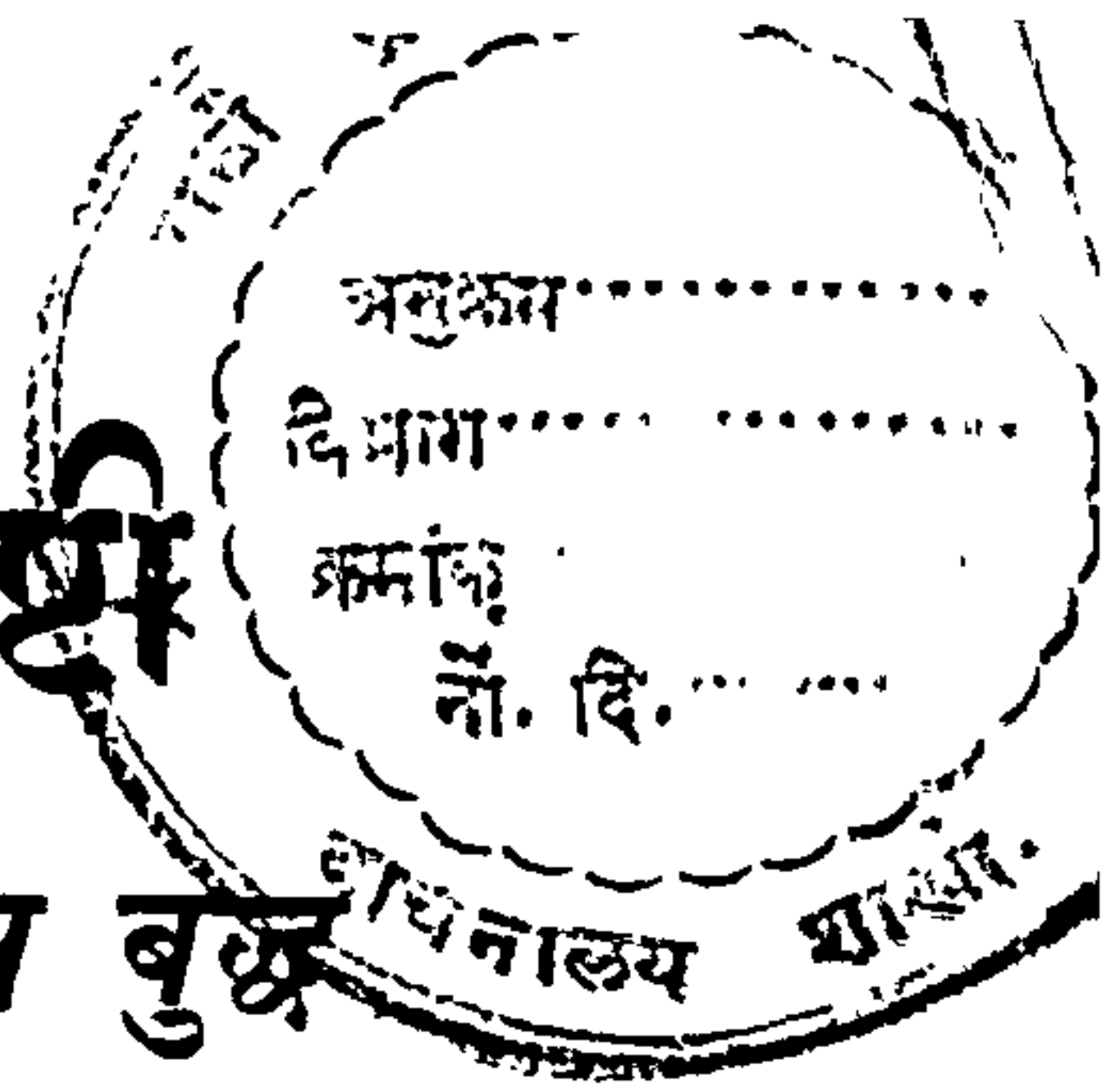
—:०:—

१ महात्मा गौतम बुद्ध	...	...	१
२ येशू ख्रिस्त	...	...	८
३ महंमद पैगंबर	...	...	१४
४ शंकराचार्य	...	...	२१
५ ज्ञानेश्वर	...	...	२७
६ नामदेव	...	...	३२
७ सांवता माळी	...	...	३६
८ एकनाथ	...	...	३९
९ तुकाराम	...	...	४३
१० रामदास	...	...	४८
११ स्वामी दयानंद सरस्वती	...	...	५२
१२ स्वामी विवेकानंद	...	...	५६
१३ महात्मा गांधी	...	...	६१

६१० म ५
३९३

संतांच्या गोष्टी

१ महात्मा गौतम बुद्ध

आपल्या हिंदुस्थान देशाच्या उत्तरेस हिमालय नांवाचा उंच पर्वत आहे. त्याच्या पायथ्याजवळ नेपाळ हा प्रांत आहे. सुमारे अडीच हजार वर्षांपूर्वी तेथे शुद्धोदन नांवाचा राजा राज्य करीत होता. त्याला मायावती व गौतमी अशा दोन राण्या होत्या. त्या दोघीजणी सख्या बहिणी होत्या. परंतु एकीच्याही पोटी मूळबाळ नसल्यामुळे राजा फार कष्टी होता. त्याच्याप्रमाणे त्याच्या राण्यांनाहि फार दुःख होत होतें.

अशा दुःखीकष्टी स्थितीत दिवस कंठीत कंठीत राजा म्हातारा झाल्यावर त्याला आनंद देणारी एक गोष्ट घडली. त्याची वडील राणी मायावती ही गरोदर राहिली. पुढे योग्य वेळी ती प्रसूत होऊन तिला एक सुंदर मुलगा झाला. कितीतरी वर्षांनंतर राजाच्या राजवाड्यांत पाळणा हळू लागला. त्यामुळे राजघराण्यांतील मंडळींचा आनंद गगनांत मावेना. परंतु हा आनंद फार दिवस पाहाण्याचा योग मायावती राणीच्या नशिवांत नव्हता. पुत्राच्या जन्मानंतर सात-आठ दिवसांनी ती मरण पावली.

मुलाचे वारसे मोठ्या थाटाने पार पडले. त्याचे नांव सिद्धार्थ असे ठेवण्यांत आले. तेथून पुढे गौतमीनेच त्या बालकाचा सांभाळ केला. त्याला तिचा इतका लळा लागला की, आपली सखी आई मरण पावली आहे, ही गोष्ट त्याला समजलीदेखील नाही. गौतमी ही जशी त्याची आई होती, तशी मावशीहि होती. तिच्या पोटी तरी मूळबाळ कोठे होतें !

म्हणून आपल्या बहिणीच्या मुलाला ती फार जीव लावीत असे. तिच्या नांवावरून लोक त्याला गौतम असेहि म्हणू लागले.

गौतम थोडा मोठा झाल्यावर राजाला वाटलें, आपल्या मुलाचें भविष्य पाहवें. त्या कामासाठीं त्यानें एका हुशार ज्योतिष्याला बोलाविलें. मुलाचा हात पाहून ज्योतिषि म्हणाला, “राजा, हा मुलगा फारच थोर माणूस होईल.” हें भविष्य ऐकून राजाला फार आनंद झाला. त्याला वाटलें आपला मुलगा मोठा पराक्रमी राजा होईल. पण ज्योतिषाचें पुढचें भाषण ऐकून त्याचा आनंद पार मावळला. ज्योतिषिबुवा पुढें बोलूं लागले,

“ राजा, हा मुलगा मोठा राजा होणार नाही, तर संन्यासी होईल. तथापि हा संन्यासीच गोरगरावांचा उद्धार करील. परक्रमी राजांचीं नांवें लोक विसरतील, परंतु ह्याचें नांव जगाच्या अंतापर्यंत लोक आठवत राहातील. ”

आपला मुलगा अंगाला राख फासणारा संन्यासी होणार आहे, ही गोष्ट कोणत्या बापाला आवडेल बरें ? शुद्धोदन तर बोलून चालून राजाच. त्याला थोडाच ह्या भविष्यानें आनंद वाटणार ? त्यानें तें भविष्य खोटे करून दाखविण्याचें ठरविलें. सिद्धार्थानें पराक्रमी राजा व्हावें म्हणून त्याच्या बडिलांनीं त्याला राजपुत्रास योग्य असें शिक्षण देण्यास गुरु ठेविले. त्याच्या मनाला दुःख होऊन त्यानें संन्यासी मार्गाला लागूं नये, म्हणून त्याच्याभोंवतीं सुखाच्या सर्व सोयी करण्यांत आल्या. हेतु हा कीं, जग म्हणजे सुखाचा स्वर्ग आहे, असें गौतमास वाटावें.

पण राजाचा हा हेतु तडीस गेला नाही. बापानें इतकी खबरदारी घेतली तरी शेवटीं गौतमाच्या दृष्टीस सभोंवतालचे दुःखदायक देखावे पडलेच. त्याच्या चुलत भावानें एका गरीब पांखरास वाण मारल्यामुळें तो पक्षी घायाळ होऊन जमीनीवर पडला. त्या वेळीं भावाशीं भांडण करून

गौतमानें त्या पक्ष्याला घेतलें व पाणी पाजून त्याला सोडून दिलें. तसेंच, एकां तो नगराबाहेर फिरावयास गेला असतां एक शेतकरी आपल्या गरीब-बैलांना मारीत असतांना त्याला दिसला. थोड्याच अंतरावर त्यास आणखी एक करूण देखावा दिसला. शेताच्या कुपाटीजवळ एक सरडा गरीब बिचाऱ्या मुंग्यांना खात होता. इतक्यांत कुंपणांतून एक साप निघाला व त्यानें सरड्याला गड्ड केले. सरड्यास खाऊन साप थोडा पुढें सरपटतो-तोंच आकाशांतून एका घरीनें त्याच्यावर झडप घालून त्याला वर नेले. सापाला खात घर झाडावर बसली आहे, हें एका पारध्यानें पाहून तिला बाण मारिला. लागलीच घर खाली पडली. हे सर्व प्रसंग अगदीं थोड्या वेळांत घडले. ते पाहून गौतमाच्या हृदयाला दुःखाच्या वेदना झाल्या. तो मनार्शी मनाला, “ मला वाटतें होतें कीं, जगांत चोर्हीकडे सुख आहे; पण मला आतां असें वाटतें कीं, जगांत सर्व ठिकाणीं दुःख आहे व जे बलवान आहेत ते गरीबांचा छळ करीत आहेत. ”

गौतम सतरा अठरा वर्षांचा झाला. धनुष्यानें नेम मारणें, थोड्यावर बसणें वगैरे गोष्टींत तो तरबेज झाला. याच सुमारास शेजारच्या प्रांताच्या राजानें असा पण जाहीर केला कीं, “ धनुर्विद्येंत जो राजपुत्र सर्वांहून अधिक कौशल्य दाखवील त्याच्याबरोबर माझी सुंदर कन्या यशोधरा हिचें लग्न मी लावीन. ” गौतमानें राजाचा पण जिंकल्या-मुळें सुंदर राजकन्या यशोधरा हिच्याबरोबर त्याचें लग्न मोठ्या थाटानें झालें.

गौतमाच्या बापाला वाटलें, आतां आपल्या मुलाचें मन संसारांत रमेल. यशोधरेसारखी सुंदर व गुणी पत्नी, राहावयास सुंदर राजवाडा, सभोवतीं सुंदर वागा; आतां त्याच्या सुखाला काय कमतरता आहे ? त्याला वाटलें, आतां भविष्य नक्कीच खोटें ठरणार ! पण गौतमाला ह्या गोष्टींपासून मुळांच सुख मिळत नव्हतें. त्याच्या मनांत दुःखदायक विचारांची केवढी वावटळ उठली होती, ह्या गोष्टींचा विज्ञान्या बापाला पत्ताहि नव्हता !

गौतमाच्या वेळीं उत्तर हिंदुस्तानांत राहाणाऱ्या लोकांना आर्य म्हणत असत. सुरवातीस हे सर्व आर्य सारख्याच दर्जाचे होते. परंतु पुढे त्यांच्यांत ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र असे चार वर्ग पडले. त्यांपैकी ब्राह्मणांच्या हातांत सर्व सत्ता गेली. ते इतर वर्गांना कमी लेखू लागले. आर्य लोक इंद्र, वरूण, सूर्य इत्यादींना देव मानीत व त्यांना प्रसन्न करण्यासाठी प्रार्थना करीत. ही प्रार्थनागीते संस्कृत भाषेत असत. ती भाषा खालच्या वर्गातील आर्यांना समजत नसे. त्यामुळे आपल्याला देवाची प्रार्थना करतां येत नाही म्हणून त्या लोकांना वाईट वाटे. तसेच आपल्या देवतांना प्रसन्न करण्यासाठी आर्य लोक (ब्राह्मण) यज्ञ करीत. यज्ञांत हजारों पशूंना ते बळी देत. यज्ञांत होणारी हजारों निरपराधी मुक्या प्राण्यांची हत्या पाहून गौतमाचें अंतःकरण दुःखानें झुकू लागलें. हजारों गोरगरीबांवर बलवान लोकांनीं केलेला जुलूम कसा नाहीसा करावा, याचा विचार तो करू लागला.

पुढे गौतमाला राज्याभिषेक करण्याचें त्याच्या बापानें ठरविलें. कपिल-वस्तु नगरांत उत्सवाची तयारी धूमधडाक्यानें सुरू झाली. नगराची शोभा पहाण्यासाठीं गौतम रथांत बसून जात असतां त्याला एक रोगी भिकारी, एक म्हातारा व एक प्रेत हीं दिसलीं. त्याला वाटलें आपल्या सुंदर शरीराची सुद्धां पुढे अशीच दशा होणार. ह्या विचारानें त्याला अगदीं वैचैन केलें. जग हें दुःखानें भरलें आहे, अशी त्याची पक्की खात्री झाली.

जगांतील दुःखें नाहीशीं करण्यासाठीं अरण्यांत जाऊन तपश्चर्या करण्याचें त्यानें ठरविलें. रात्र झाल्यावर आपली पत्नी व नेटकाच जन्मलेला आपला लहानसा बाळ राहूत ह्याचें शेवटचें दर्शन घेण्यासाठीं तो गेला. त्याला पाहून गौतमाला मोह पडला. त्याच्यानें त्यांना सोडून जावेना. परंतु आपल्या मनाचा निश्चय करून तो कोणालाच न कळवितां अरण्यांत निघून गेला. त्याचे आईबाप व पत्नी ह्यांनीं खूप शोक केला.

अरण्यांत गेल्यावर उपवास करून व शरीराला कष्ट देऊन त्यानें वरींच वर्षे तपश्चर्या केली. तो इतका अशक्त झाला कीं, भूक लागल्यामुळे त्याला एकदां भोंवळ आली. एका गुराख्यानें त्याला दूध पाजल्यामुळे त्याला शुद्धी आली. शरीराला कष्ट देऊन परमेश्वर भेटत नाहीं, असा त्याचा पक्का समज झाला. नंतर तो गया ह्या गांवीं एका झाडाखाली तप करूं लागला. त्याला जगाचें खरें ज्ञान प्राप्त झालें व लोक त्याला ' बौद्ध ' म्हणजे ज्ञानी असें म्हणूं लागले.

मग तो लोकांचीं दुःखें नाहींशीं करण्यासाठीं उपदेश करूं लागला. तो लोकांना सांगूं लागला, “ हजारों निरपराधी प्राण्यांना विनाकारण ठार कां करतां ? ही गोष्ट देवाला सुळींच आवडणार नाहीं. सर्वांनीं खरें बोलवें. प्राण्यावर दया करावी. कोणी कोणाला कमी लेखूं नये व चांगल्या मार्गानें वागावें. असें केलें म्हणजे सर्व लोक सुखी होतील; ”

त्याने आपल्या उपदेश खालच्या वर्गातील लोकांची भाषा जी पाली तिच्यांत लिहिली. ब्राह्मण लोक आपणांस हलकें समजतात. संस्कृत भाषेतील प्रार्थना आपणांस समजत नाहीत. यज्ञांत ब्राह्मण हजारों प्राण्यांना वळी देतात. त्यापेक्षां सर्वांना सारखें मानणारा, प्राण्यांवर दया करण्यास सांगणारा व आपणांस येणाऱ्या पाली भाषेतला बौद्ध धर्मच चांगला, असें खालच्या लोकांना वाटलें व ते बौद्ध धर्मांत आले. बुद्धानें स्थापन केलेल्या बौद्धधर्म हल्लीं ब्रह्मदेश चीन, जपान इत्यादि देशांत चालूं आहे.

प्रश्न

- १ शुद्धोधन राजा कधी कां होता ?
- २ 'मायं मरो, पण मावशी उरो' अशी मराठी भाषेत एक म्हण आहे. ही म्हण गौतमाच्या वावर्तांत कशी खरी ठरली ?
- ३ ज्योतिषानें गौतमाचें कोणतें भविष्य सांगितलें ? या भविष्याचा राजाच्या मनावर काय परिणाम झाला ?
- ४ गौतमाच्या दृष्टीस कोणकोणते देखावे पडले ? हे देखावे पाहून त्याच्या मनावर काय परिणाम झाला ?
- ५ गौतमाच्या लग्नाची माहिती सांगा.
- ६ गौतमानें संसाराचा त्याग कां केला ?
- ७ गौतमानें स्थापन केलेल्या बौद्ध धर्माचीं तत्त्वे कोणतीं ?

२ येशू ख्रिस्त

“ पूर्व देशाला एक फार तेजस्वी तारा लवकर चमकूं लागेल. त्याच वेळीं गोरगरीबांचा उद्धार करणारा देवाचा पुत्र जन्माला येईल.” हें भविष्य वरेंच दिवस पॅलेस्टाईन प्रांतांतील लोकांच्या तोंडीं होतें. परमेश्वराचा पुत्र कधीं जन्माला येईल इकडे लोकांचे डोळे लागून राहिले होते.

पॅलेस्टाईन हा आशिया खंडांत एक प्रांत आहे. तेथें पूर्वी यहुदी या नांवाचे लोक राहात असत. ह्या लोकांची अशी समजूत होती कीं, इतर लोकांपेक्षां आपण देवाचे लाडके आहोंत व जगांतील सर्व वैभव देवानें आपल्याचसाठीं निर्माण केलें आहे. ह्या चुकीच्या कल्पनेमुळे ते लोक गर्विष्ठ बनले. गोरगरीबांना लुबाडून यहुदी सावकार गबर बनले आणि संपत्ति जवळ असल्यामुळे वाटेल तसलीं दुष्कर्में करूं लागले. देवाचीं मंदिरें तर यहुदी पुजाऱ्यांच्या मालकीचींच बनलीं. देवाच्या नांवावर ते गरीब लोकांचा पैसा आपणाकडे ओढूं लागले. सावकारांनीं व्यापारपेठेला चोरबाजाराचें रूप आणिलें, तर पुजाऱ्यांनीं पवित्र मंदिरांना पापी मठाची कळा आणिली. सत्ता आणि संपत्ति यांच्या जोरामुळे गरीब जनता आपणांवर होणारा अन्याय मुक्या मेंढरांप्रमाणें सहन करीत होती. त्यामुळेच लोक आपला उद्धार करणाऱ्या देवपुत्राच्या जन्माची आतुरतेनें वाट पहात होते.

त्या प्रांताची खानेसुमारी (माणसांची मोजणी) चालली होती. अधिकारी लोक माणसांची मोजणी करीत होते. प्रत्येक माणूस सरकारी कचेरींत जाऊन आपली माहिती देई. नासरेथ गांवचा योसेफ सुतार व त्याची पत्नी मरिया हीं दोघें जवळच असलेल्या बेथलेम गांवीं आपली माहिती देण्यासाठीं गेलीं. या वेळीं मरिया गरोदर होती; म्हणून योसेफ

रात्रीं सुक्रामासाठीं चांगली निवाऱ्याची जागा शोधूं लागला. परंतु त्याची निराशा झाली. शेवटीं एका गुरांच्या गोठ्यांत त्यांना जागा मिळाली. त्याच रात्रीं मरियां प्रसूत झाली व तिच्या मुलगा झाला. गुरांच्या गोठ्यांत माणसांची सोय ती काय असणार ? मरियेने आपल्या लहान बाळाला फडक्यांत गुंडाळून गव्हाणींत निजविलें.

त्याच रात्री रानांत शेकेटीभोंवतीं कांहीं धनगर गप्पा मारीत बसले असतां एक देवदूत त्या ठिकाणीं आला व म्हणाला, “ गरीबांचा उद्धार करणारा देवपुत्र गावांत जन्माला आला आहे. गुरांच्या गोठ्यांतील गव्हाणींत सव्यां तो आहे.” ही बातमी ऐकून धनगर लोक आनंदानें गांवाकडे धावतच आले. पाहतात तों देवदूतानें सांगितल्याप्रमाणें एक लहान मूल गव्हाणींत पडलें होतें. त्याला नमस्कार करून व घडलेली हकीकत लोकांना सांगत सांगत धनगर लोक परत गेले.

याच वेळीं पूर्व दिशेला एक तेजस्वी तारा दिसूं लागला. लोकांची खात्री झाली कीं, भविष्यवाणीप्रमाणें देवपुत्र जन्माला आला. लागलीच ज्योतिषी लोक त्या देवपुत्राच्या तपासास निघाले. त्या ताऱ्याच्या पाठोपाठ जात जात ते त्या ठिकाणीं तारा थांबला तेथें येऊन पोहोंचले. पाहतात तों गुरांच्या गोठ्यांत एक तेजस्वी लहान बाळक ! त्याची पूजा करून ज्योतिषी निघून गेले.

योसेफ व मरिया यांच्या आनंदास तर सीमाच राहिली नाहीं. त्यांनी आपल्या मुलाचें नांव ‘ येशु ’ असें ठेविलें. त्यानेंच पुढें ख्रिस्ती धर्म स्थापन केल्या व त्याच्याच थोरपणामुळें त्याच्या जन्मापासून इसवी सन ही काळगणना सुरू झाली. गौतम बुद्ध हा येशूच्या जन्माच्या ६२३ वर्षांपूर्वीं जन्मला, म्हणजे इसवी सनापूर्वीं ६२३ मध्ये जन्मला.

त्या काळचा राजा हेरोड ह्याला वाटलें कीं, आतां सर्व लोकांचें लक्ष देवपुत्राकडे लागेल व आपलें महत्त्व उरणार नाहीं. यासाठीं त्यानें त्या

मुलाला ठार मारण्याचा घाट घातला. ही गोष्ट येशूच्या आज्ञांपासून कळल्या बरोबर ते आपल्या मुलाला बरोबर घेऊन दुसऱ्या देशांत गेले.

पुढे तो शाळेंत जाऊं लागला. त्याची हुशारी पाहून लोक म्हणत होते, "होऊन जात. पुढे पुढे तर मोठमोठे विद्वान् लोकसुद्धा त्याच्याशी संभाषण करण्यांत हार जाऊं लागले.

कांहीं दिवसांनंतर येशु योहान ह्या नांवाच्या सत्पुरुषाच्या दर्शनास गेला. योहान हा उंटाच्या कातड्याचे कपडे वापरीत असे. कंदमुळें व रानांतील मध हेंच त्यांचें अन्न. पापी व गरीब लोकांना मदत करून चांगला मार्ग दाखविण्याचें काम तो करीत असे. त्यामुळे गोरगरीब त्याला 'गुरु' समजत असत. योहानचा उपदेश फार सोपा असे. तो लोकांना सांगे, "हे पापी लोकहो, तुम्ही ह्या जॉर्डन नदींत स्नान करा व केलेल्या वाईट कर्मांवद्दल तुम्हांला पश्चात्ताप वाटूं द्या; म्हणजे देव तुम्हांस क्षमा करील." हजारों लोक त्याचे शिष्य बनले. जेव्हां येशु त्यांच्याकडे शिष्य होण्यासाठीं गेला, तेव्हां त्याला पाहून योहान म्हणाला, "तूंच देवाचा पुत्र आहेस. तुला मी काय शिकविणार?"

योहान मरण पावल्यानंतर येशु लोकांना उपदेश करितं फिरूं लागला. "देवाची मनोभावानें प्रार्थना करीत जा. आपल्या शत्रूवरसुद्धां प्रेम करा. चांगल्या माणसाच्या शेतावर पडावें व दुष्ट माणसाच्या शेतावर पडूं नये, असा भेद पाऊस कधीं करतो कां? सद्गुणी माणसाला प्रकाश द्यावा व दुष्टांना देऊं नये असें सूर्य कधीं करतो कां? तुम्हीसुद्धां सर्वांवर प्रेम करीत जा. संपत्तीच्या मार्गे लागूं नका. तसेंच सदा नम्रता धरा." हेंच येशूच्या उपदेशाचें सार आहे. येशूचा उपदेश पटून पुष्कळ लोक त्याचे शिष्य होऊं लागले.

तां गरीबांच्या कल्याणासाठीं झटत आहे, असें पाहून भिकारी व रोगी त्याच्याभोंवतीं जमूं लागले. त्या सर्वांना त्यानें आपापल्या रोगां-

पासून बरे केले. एका महारोगी भिकाऱ्याच्या अंगावरून येशूनं हात फिरवितांच तो माफ बरा झाला. तसेंच एका श्रीमंताच्या मुलाला फेफरें येत होते; पुष्कळ औषधें घेऊनहि गुण येईना. म्हणून तो येशूकडे आला. येशूचा स्पर्श होतांच तो खडखडीत बरा झाला. असें सांगतात कीं, एकदां तर त्यानें मेलेलासुद्धां जिवंत केला.

जसजशी येशूची कीर्ति पसरत चालली तसतशी त्याच्याभोंवतीं लोकांची गर्दी जमूं लागली. एकदां त्याचा उपदेश ऐकावयास पांच हजार लोक जमले. उपदेश संपला. रात्र संपली आणि गांव तर दूर. आतां लोकांच्या खाण्याची सोय कशी करावयाची, असा येशूच्या शिष्यांना विचार पडला. त्याच्याजवळ फक्त सात भाकरी व मासे होते. येशूनं फक्त त्या वस्तूंकडे पाहिलें मात्र, तों त्यांचा पांच हजार माणसांना पुरेन उरेल इतका स्वयंपाक झाला.

त्यानंतर त्यानें येरुशलेम ह्या गांवाकडे आपला मोर्चा वळविला. येरुशलेम येथें यहूद्यांचें पवित्र मंदीर होतें. देवाच्या नांवावर गरीब भक्तांना तेथील पुजारी व सावकार लुटीत असत. येशूला ह्या गोष्टीचा खूप संताप आला. तो त्यांना रागानें म्हणाला, “ तुम्ही भोळ्याभावड्या लोकांना फसवून त्यांचे पैसे लुबाडतां; तुमच्या वाईट वागणुकीमुळे हें पवित्र मंदीर म्हणजे पापी लोकांचा अड्डा बनलें आहे. चला, चालते व्हा येथून. मी देवाचा पुत्र, यहूद्यांचा राजा, तुम्हांस आज्ञा करीत आहे. ” येशूला लोकांचा पाठिंबा असल्यानें पुढाऱ्यांनीं तेथून धूम ठोकली.

राष्ट्रालाहि मिळत नव्हता इतका मान सामान्य लोक येशूला देऊं लागले. मग त्यास यहूद्यांचा राजा कां वरें म्हणूं नये ? येशूच्या ह्या लोकप्रियतेमुळे आतां आपलें महत्त्व कांहींच उरधार नाहीं अशी भीति श्रीमंत पुजारी, सावकार व सरकारी अधिकारी यांना वाटूं लागली. त्यांनीं त्याचा कांटा काढण्याचें ठरविलें.

यहुदा नांवाच्या येशूच्या शिष्याला त्यांनी खूप पैसे देऊन वश केले. यहुदा म्हणाला, “मी ज्याचे चुंबन घेईन तोच येशू असें तुम्ही समजा”. मध्यरात्र झाल्यावर येशू व त्याचे इतर शिष्य ज्या पर्वताजवळ होते, त्या ठिकाणी कटवाल्यांनी त्यांना गांठले. ठरल्याप्रमाणे यहुदाने येशूचे चुंबन घेतांच शिपायांनी त्याला पकडिले व गांवांत आणिले. त्यानंतर त्याच्या डोक्यावर काट्यांचा मुकूट घालून लोक त्याला चिडविण्यासाठी बोव्ह

लागले, “अहो यहुद्यांचे, राजे!” कोणी कोणी तर त्याच्या तोंडावर थुंकले देखील. शेवटी त्याला क्रूसावर (फांसावर) चढविण्यांत आले व त्याच्या अंगांत खिळे ठोकण्यांत आले. तरी त्या थोर पुरुषाची मनाची शांति दळली नाही. मरतांना त्याने आपणास ठार मारणाऱ्या लोकांविषयी प्रार्थना केली, “देवा, या लोकांना तू क्षमा कर. ते अडाणी आहेत. आपण काय करतो, हे त्यांना कळत नाही.”

प्रश्न

- १ येशूच्या जन्मापूर्वी पॅलेस्टाईन प्रांतांतील परिस्थिती कशी होती ?
- २ येशूचा जन्म कोणत्या परिस्थितीत झाला ?
- ३ गौतम व येशू यांच्या जन्मकालांतील फरक सांगा.
- ४ हेरोड राजाला कोणती भीती वाटली ?
- ५ येशूच्या अंगी कोणकोणते गुण होते ?
- ६ येशूच्या उपदेशाचे सार सांगा.
- ७ येशूचा शेवट कसा झाला ?

३ महंमद पैगंबर

“ ईश्वर फक्त एकच आहे व तो सर्वांहून श्रेष्ठ आहे. त्यानेच मला तुमची सुधारणा करण्यासाठी पाठविले आहे. ” महंमदाचे हे शब्द ऐकून मूर्तीची पूजा करणारे अरब लोक त्याला 'वेडा' म्हणू लागले व धोंडे 'मारुं' लागले. परंतु सुरवातीला ज्या अरब लोकांनी त्याला वेडा ठरविले होते, तेच लोक पुढे त्याला 'देवदूत' (परमेश्वराचा प्रेषित) म्हणू लागले. ह्याच थोर सत्पुरुषाने मुसलमानी धर्माची स्थापना केली.

हिंदुस्थानच्या पश्चिमेस अरबस्तान या नांवाचा देश आहे. तेथील लोकांना अरब म्हणतात. इ. स. ५७१ मध्ये (म्हणजे येशूच्या जन्मा-नंतर ५७१ वर्षांनी) अरबस्तानांतील मक्का या गांवी महंमदाचा जन्म झाला. त्याचा बाप अबदुल्ला हा त्याचा जन्म होण्याच्यापूर्वीच दोनतीन महिने अगोदर मरण पावला होता. आपले छोटे सुंदर बाल पाहून महंमदाची आई अमीना ही नवऱ्याच्या मरणामुळे वाटणारे दुःख विसरून गेली. परंतु महंमदाचे लाड पुरवायला त्याची आईसुद्धां फार दिवस जगली

नाहीं. त्यानंतर लहानग्या महंमदाचें पालनपोषण त्याचे चुलत अबुतालेब हे मोठ्या प्रेमानें करूं लागले. त्यांनीं त्याला आपल्या मृत आईबापांची थोडीसुद्धां आठवण होऊं दिली नाहीं.

अरबस्तान हा ओसाड वाळवंटाचा देश असल्यामुळे तेथें कोणतेंच धान्य पिकत नसे. ह्यामुळे बरेच अरब लोक मेंढ्या पावून आपली उपजीविका करीत असत. तथापि ओसाड वाळवंटांत मधून मधून कांहीं पाणथळ जागा होत्या; तेथें मात्र खजूराचें पिक निघत असे. पण तेवढ्यावर अरबांचें पोट थोडेंच भरणार होतें ? सुखानें पोटभर अन्न मिळण्यासारखें नसल्यानें ते लोक लूटमार करीत असत. कांहीं अरब आसपासच्या देशांत खजूर घेऊन जाण्याचा व तिकडून धान्य वगैरे सामान आणण्याचा व्यापार करीत असत. वाळवंटाचा प्रदेश असल्यामुळे हा व्यापार उंटावरून चालत असे. भुकेकंगाल अरब ह्या व्यापाऱ्यांना लुबाडून आपली चैन चालवीत असत. कांहींच उद्योग नसल्यामुळे हे लोक लुटीच्या पैशांतून दारू पिणें, जुगार व वाटेल तशी चैन करणें ह्या गोष्टींत नेहमीं दंग झालेले असत. आपल्या वाईट कर्मांबद्दल आपल्याला शिक्षा करणारा कोणी एक देव असेल, याची त्यांना कल्पनाच नव्हती. उलटपक्षी आपल्या कामांत यश देण्यासाठीं ते हजारों दगडाच्या देवांची पूजा करीत असत. एवढेंच नव्हे तर ह्या देवांना खूष करण्यासाठीं स्वतःच्या मुलींना ते जिवंत पुरीत असत. महंमदाच्या वेळीं अरब लोक अशा रानटी स्थितींत होते.

महंमद थोडा मोठा झाल्यावर आपल्या चुलत्याच्या मेंढ्या राखण्यास जाऊं लागला. रात्र झाल्यावर मेंढ्यांच्या कळपाजवळ पडून जेव्हां तो आकाशाकडे पाही, तेव्हां त्यास खूप आनंद होई. काळ्याभोर आभाळांत हिऱ्याप्रमाणें चमकणाऱ्या असंख्य चांदण्या पाहून तो थक्क होऊन जाई. हें वैभव कोणीं निर्माण केले आहे, असा विचार तो तासच्या तास करीत पडे. पण हें कोडें त्याला लवकर सुटेना.

चुल्ला मरण पावल्यावर तो व्यापार करूं लागला. खजूरांनं लादलेले उंट घेऊन शेजारच्या देशांत तो विकावा, तेथील माल अरबस्तानांत आणावा असा क्रम त्यानें सुरू केल्या. ह्या व्यापारांत जो कांहीं नफा राहील त्यावर तो आपलें पोट चालवीत असे. इतर लबाड व्यापाऱ्या-प्रमाणें लोकांना फसवून तो अधिक नफा कधींच घेत नसे. संबंध मक्का शहरांतील लोक त्याच्या अंगच्या प्रामाणिकपणाबद्दल त्याला फार मान देऊं लागले. मक्का शहरांत खदिजा नावाची एक श्रीमंत विधवा वाई राहात होती. महंमदाचा साल्स स्वभाव व प्रामाणिकपणा पाहून तिनें त्याला व्यापारासाठीं पुष्कळ पैसे दिले. महंमदानेहि प्रामाणिकपणानें वागून तिला स्वूच फायदा मिळवून दिला. यामुळे तिची त्याच्यावर मर्जी बसली व पुढें तिनें त्याच्याबरोबर लग्न केलें. खदिजा त्याच्याहून पंधरा वर्षांनीं मोठी होती.

प्रवासांमुळे महंमदाच्या पहाण्यांत निरनिराळ्या देशांतील लोक, त्यांचे रिवाज व धर्म ह्या गोष्टी आल्या. शेजारच्या प्रांतांतील खिस्ती लोक, त्याच्या चालीरीति व धर्म यांचा त्याचा मनावर अधिक परिणाम झाला. अरब लोकांच्या चालीरीति, देव व धर्म किती रानटी आहेत, याची त्याला कल्पना आली. ही स्थिति नाहींशी करण्याचा कांहीं तरी प्रयत्न केला पाहिजे असें त्यास वाटूं लागलें.

महंमद जसा सद्गुणी व साल्स वागणुकीचा होता, तसाच तो व्यवहारांतसुद्धां फार हुशार व युक्तिवान होता, हे खालील गोष्टींवरून कळून येईल. मक्का शहरांत अरबांचीं तीनशेंसाठ देवळें होती. त्यांपैकी कावा हें देऊळ मुख्य होतें. त्यांत एक काळा दगड होता. त्याला सर्व अरब फार पवित्र मानीत असत. कावाचें जुनें देऊळ पडल्यामुळे लोकांनीं नवीन देऊळ बांधिलें. नवीन देवळांत जुन्या देवळांतील पवित्र असा काळा दगड कोणी नेऊन ठेवावयाचा यासंबंधी वाद लागला. कावा देऊळ कुरेशी

नांवाच्या अरब पुजाऱ्याच्या मालकीचें होतें. त्यांच्यांत आपसांत ह्या बाबी-संबंधानें भांडणें सुखं झालें. जो तो आपण इतरांहून श्रेष्ठ आहोंत, असें समजत होता. पुष्कळ प्रयत्न करूनहि मंदिराबद्दलचा वाद मिटेना. शेवटीं दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं जो मनुष्य सर्वांच्या अगोदर मंदिरांत येईल त्याचा निकाल सर्वांनीं मान्य करावा असें ठरलें. दुसऱ्या दिवशीं सर्वांच्या अगोदर मंदिरांत येणारा गृहस्थ महंमदच ठरला. त्याचा भलेपणा व प्रामाणिकपणा यांच्याबद्दल लोकांना खात्री असल्यामुळे त्याचा निकाल सर्वांनीं मान्य करण्याचें ठरविलें. महंमदानें एक युक्ति केली. त्यानें तो पवित्र दगड एका चादरीवर ठेऊन सर्व पुजारी लोकांना चादरीचे कोपरे धरण्यास सांगितलें. मग सर्वांनीं मिळून तो दगड नव्या मंदिरांत नेऊन बसविला. महंमदाच्या चातुर्यानें कुरेशी लोकांचें भांडण मिटलें व सर्वांना आनंद वाटला.

अरबांची रानटी स्थिति पाहून महंमदाला फार वाईट वाटे. ती सुधारण्याचा विचार तो रात्रंदिवस करूं लागला. तो स्वतः नेहमी पवित्रपणानें वागे व वारंवार उपवास करी. एकदां असाच तो रानांत जाऊन देवाची प्रार्थना करीत असतां त्याला देवाचा साक्षात्कार झाला. “ परमेश्वर एकच आहे व तो सर्वश्रेष्ठ आहे, असा उपदेश तूं लोकांना कर. एवढ्याच कामसाठीं मी तुला जगांत पाठविलें आहे. ” अशी आकाशवाणी त्यानें ऐकली. त्याला खूप धीर आला. देवानें सांगिल्लेला उपदेश लोकांना करावयाचा असें त्यानें ठरविलें.

तो रानांतून परत मक्का शहरांत आला. बाजारपेठेंत लोक जमवून तो त्यांना सांगूं लागला कीं, “ ईश्वर एकच आहे व तो सर्वांत श्रेष्ठ आहे. मी त्याचा पैगंबर, निरोप घेऊन येणारा आहे—” मूर्तीची पूजा कारणारे म्हणूं लागले, “ याला वेड लागलें आहे. दुसऱ्या मक्का शहरांतच तनिशेंसाठ देव आहेत. आणखी बाहेर कितीतरी आहेत;

आणि महंमद तर म्हणतो कीं देव एकच आहे. वेडा वेडा ! '' लोच ते लोक त्याला दगड व शेण मारुं लागले. तथापि लोकांच्या छळाला न मितां महंमदानें आपलें काम चालूंच ठेवलें. पुढें पुढें त्याच्या म्हणण्यावर कांहीं लोकांचा विश्वास बसूं लागला व ते त्याच्या म्हणण्याप्रमाणें वागूं लागले. '' दगडांच्या मूर्तींत देव नसतो. तो कोणालाच दिसत नाही. मनुष्य चांगल्या रीतीनें वागला व त्यानें त्याची प्रार्थना केली कीं, तो प्रसन्न होतो. म्हणून लोकांनीं चोरी करूं नये, दारू पिऊं नये, एकमेकांना कमी लेखूं नये, गरीबांवर उपकार करावा, उपवास करावा व देवाची प्रार्थना करावी. '' हाच पैगंबरसाहेबांच्या उपदेशाचा सारांश आहे. त्यांनीं स्थापन केलेल्या ह्या नवीन धर्मास इस्लाम (उद्धार करणारा) अथवा मुसलमानी धर्म म्हणतात.

हलके हलके पैगंबरसाहेबांच्या धर्मांत पुष्कळ अरब लोक येऊं लागले. ही गोष्ट मूर्तिपूजक पुजाऱ्यांना आवडेना. त्यांच्या मूर्तीची पूजा करण्यास कोणीच येईनासे झाल्यानें त्यांचें उत्पन्न बुडालें. पैगंबरावर ते खूपच चिडले. त्यांनीं त्याला ठार मारण्याचें ठरविलें. ही गोष्ट महंमदसाहेबांस समजतांच ते मक्केतून पळून गेले. या पळण्याला मुसलमानीं भाषेंत ' हिजरा ' असें म्हणतात. महंमदसाहेब पळून गेले असें समजतांच कुरेशी लोक त्यांच्या पाठलागास निघाले. पाठलाग करणारे लोक जवळ येतांच महंमदसाहेब एका गुहेत शिरले. पाठलाग करणारे त्या गुहेजवळ आले. परंतु गुहेच्या तोंडावर कोळ्यांचीं जाळीं व कबुतरें पाहून त्यांना वाटलें कीं, महंमद आंत गेला असता तर जाळीं मोडून गेलीं असतीं व कबुतरें उडून गेलीं असतीं. ते तसेंच पुढें गेल्यावर पैगंबरसाहेब बाहेर आले व मदिना नांवाच्या शहराकडे गेले. देवाच्या कृपेमुळेच गुहेच्या तोंडावर अगदीं थोड्या वेळांत कोळ्यांनीं पुन्हां जाळीं विणलीं व कबुतरें येऊन बसलीं. नाही तर पैगंबरसाहेबांचे प्राण वांचलेच नसते.

मदिनेस गेल्यावर त्यांचा उपदेश पटून बरच लोक मुसलमानांनी धर्मात येऊन लागले. मुसलमानांनी धर्माचा हा उत्कर्ष मूर्तिपूजक अरबांना सहन होईना. त्यांनी मुसलमान लोकांचा खूप छळ करण्यास सुरवात केली. आपल्या लोकांना विनाकारण छळ सोसावा लागतो हे पाहून महंदसाहेबांनी त्यांना हातांत तलवार घेऊन आपल्या शत्रूंशी लढण्यास सांगितले. मुसलमानांनी अरबांचा पराभव करून अरबस्तानांतील सर्व मूर्ति फोडून टाकिल्या. अरब लोक मुसलमानांनी धर्मात आले.

मुसलमानांनी धर्मात सर्व लोकांची येथता भारवीच असल्याने व त्या धर्मातील विचार चांगले असल्याने हळु हळु शेजारच्या देशांतहि तो पसरू लागला. अरबस्तानच्या शेजारीच असलेल्या इराण देशाच्या खुरू राजास पैगंबरसाहेबांनी मुसलमानांनी धर्मात येण्याबद्दल नम्रपणाने एक पत्र पाठविले होते. परंतु खुरूने न वाचतांच ते रागारागाने फाडून टाकले. ही गोष्ट

पैगंबरसाहेबांचें कानांवर जातांच ते म्हणाले, “ ह्या गर्विष्ठ राजानें माझ्या पत्रावे जसे तुकडे केले, तसे देव त्याच्या राज्याचे करील. ” पैगंबरसाहेबांचें हें भविष्य अगदीं खरें ठारलें. पुढें लवकरच मुसलमानांनीं खुशुल्चें राज्य जिंकिलें.

आपल्या डोक्यांदेखतच मुसलमानी धर्माचा चोंहोंकडे होत असलेला प्रसार पाहून हा थोर सत्पुरुष इ. स. ६३२ मध्ये मरण पावला.

प्रश्न

- १ पैगंबर या शब्दाचा अर्थ काय ?
- २ महंमदाचें पालनपोषण कोणी केलें ?
- ३ त्या काळची अरबस्तानांतली परिस्थिती कशी होती ?
- ४ लहानपणीं महंमदाच्या डोक्यांत कोणते विचार येत होते ?
- ५ महंमदाच्या लग्नाची माहिती सांगा.
- ६ महंमदानें कुरेशी लोकांना कोणता निर्णय सांगितला ? तो त्यांना कां आवडला ?
- ७ महंमदाला कोणता साक्षात्कार झाला ?
- ८ त्याच्या उपदेशाचा सारांश सांगा.
- ९ शत्रूंच्या हातून महंमदाची कशी सुटका झाली ?
- १० मुसलमानी धर्माचा प्रसार कसकसा झाला तें थोडक्यांत सांगा.

४ शंकराचार्य

गौतम बुद्धानें स्थापन केलेला बौद्ध धर्म सर्व हिंदुस्थानभर जोरानें पसरत चालला होता व आर्यांच्या हिंदु धर्माची पिछेहाट होत चालली होती. ह्याच सुमारास दक्षिण हिंदुस्थानांतील मल्लार प्रांतांत शिवगुरु नांवाचा ब्राम्हण राहात होता. त्याच्या पत्नीचें नांव श्रीअंबिका असें होतें. शिवगुरु हा फार विद्वान व सद्बर्तनी होता. तीं दोघें नवरात्राचो देवाचें भजन—पूजन करण्यांत व परोपकार करण्यांत काळ घालीत होतीं.

अशा रीतीनें वराच काळ लोटला तरी त्यांना मुल्लाळ कांहीं होईना. त्यामुळें तीं दोघेंहि उदास झालीं होतीं. त्यांच्या आयुष्यांतला आनंद पार नाहींसा झाला होता. मुल्लाळ होण्यासाठीं देवाला तरी कांहीं नवस करून पहावा, असें त्यांना वाटूं लागलें.

त्यांचें राहाण्याचें गांव कालडी हें पूर्णा नदीच्या कांठीं होतें. नदीकांठीं शंकराचें एक प्रसिद्ध देउळ होतें. तेंथें जाऊन ते जोडपें शंकराची मनोभावानें पूजा करूं लागलें. कांहीं दिवसांनंतर शंकर त्यांना प्रसन्न झाले. एके रातीं शिवगुरुच्या स्वप्नांत शंकर आले व म्हणाले, “तुमच्या भक्तीनें मी प्रसन्न झालों आहे. तुम्हांला थोडे दिवस जगणारा हुशार मुल्ला हवा आहे कीं, फार दिवस जगणारा मंद बुद्धीचा मुल्ला हवा आहे?” शिवगुरुनें देवाजवळ पहिल्या प्रकारच्या मुलाची मागणी केली. शिवगुरु जगा झाला. स्वप्न नाहींसें झालें. शंकरहि कोठें दिसेनात. झालेला वृत्तांत त्यानें पत्नीला सांगितला. तो ऐकून तिजोहि फार आनंद झाला.

शंकराच्या वराप्रमाणें कांहीं काळानंतर श्रीअंबिकेला एक देखणा मुल्ला झाला. शंकराच्या कृपेमुळें हा मुल्ला झाल्यामुळें त्याचें नांव शंकर असें

ठेवण्यांत आलें. शंकर वर्ष दीड वर्षांचा झाला नें झाला तोंच भरभर विद्या शिकूं लागला. तसें पाहिलें तर ह्या वयाच्या लहान मुलांना नटि बोलतां देखील येत नाहीं; आणि शंकर मात्र खडखडा धडे वाचूं लागला. ही त्याची हुशारी पाहून लोक आश्चर्यचकित होऊन जात.

वयाच्या चौथ्या वर्षी त्याचे वडील मरण पावले. त्यानंतर त्याचें पालन-पोषण त्याची म्हातारी आई करूं लागली. तिनें त्याला विद्या शिकण्यासाठीं गुरूच्या घरीं ठेविलें. तेथें त्यानें हिंदु धर्माच्या ग्रंथांचा व संस्कृत भाषेच्या अभ्यास केला. वयाच्या आठव्या वर्षीच त्यानें मोठ्या विद्वान् पंडितांइतकी विद्या संपादन केली. एवढेंच नव्हे तर मोठमोठे विद्वान् लोकसुद्धां ज्ञानाच्या बाबतींत त्याच्यापुढें फिके पडूं लागले. अभ्यास संपवून घरीं परत आल्यानंतर हिंदु धर्माचा उत्कर्ष करण्याचा आपण आयुष्यभर प्रयत्न करावयाचा असा वेत त्यानें केला. ह्या कामासाठीं लग्न न करतां आयुष्यभर संन्यासी व्हावें लागणार होतें. मुलाचा हा वेत आईस परंत पडणें शक्य नव्हतें. तिला असें वाटत होतें कीं, आतां आपल्या मुलाचें लग्न करून टाकावें. तो सुखानें मंसार करीत आहे असें पाहिलें कीं, आपल्या डोळ्यांचें पारणें फिटेल. आपल्या एकुलत्या मुलानें संन्यासी व्हावें ही गाष्ट कोणत्या प्रेमळ आईस आवडेल बरें ? अर्थातच शंकरची आईहि त्याला संन्यास घेऊं देईना.

एके दिवशीं शंकर नेहमीप्रमाणें पूर्णा नदीवर स्नानास गेला. खोटे डोहांत पोहत असतां एका मगरीनें त्याचा पाय पकडला. त्यानें पुष्कळ झटापट केली. परंतु मगर त्याचा पाय सोडीना. त्याची आरडाओरड ऐकून नदीच्या तीरावर पुष्कळ माणसें जमलीं. परंतु त्याच्या मदतीस जाण्याची कोणांचीच छाती होईना.

श्रीअंजिकादेवी तर बोलून चाहून त्याची आईच ! आपल्या मुलगा आतां वांचत नाहीं असें पाहून ती मोठमोठ्यानें रुडूं लागली. तेवढ्यांत

नर्दातून शंकर तिआ म्हणाला, “ आई, जर संन्यास घेण्यास तू मला परवानगी देण्याचें कबूल करित असशील तर मग माझा पाय सोडील. ”

आईनें ती गोष्ट कबूल केली, आणि आश्चर्य असें कीं मगरानें शंकरचा पाय सोडला.

आईची कशीतरी समजूत घालून शंकर संन्यास घेण्यासाठीं घराच्या बाहेर पडला. योग्य अशा गुरूजवळून संन्यास घ्यावा लागत असे. त्याप्रमाणें गुरूचा शोध करित फिरत फिरत तो नर्मदा नदीच्या कांठीं आला. तेथें गोविंदनाथ नांवाच्या सत्पुरुषाचा आश्रम होता. आश्रमाभोंवतीं सुंदर अशीं फुलझाडे व फळझाडे होती. त्यांचा मधुर वास हवेंत चोंहाकडे पसरला होता. शेजारीं नर्मदा नदीचें स्वच्छ पाणी खळखळ आवाज करित वाहात होतें. त्या सुंदर देखाव्यानें शंकरचें मन भारून टाकिलें. तो आश्रमांत शिरला. गोविंदनाथांची प्रसन्न मुद्रा व अगाध ज्ञान पाहून त्यांनाच गुरू करण्याचें त्यानें ठरविलें. शंकरसारख्या हुशार

व विद्वान् मुलाला गुरू गोविंदनाथांनीं मोठ्या आनंदानें आपला शिष्य बनविलें. गोविंदनाथांना हिंदु धर्माचा फार अभिमान होता व त्याचा उत्कर्ष होण्याचा प्रयत्न ते एकसारखा करीत होते. परंतु त्या देवळां, चहूंकडेच खूप गोंवळ माजला असल्यामुळे त्यांच्या प्रयत्नास चांगलें यश येईना. बौद्ध धर्मांमुळे मूळच्या हिंदु धर्मातील यज्ञांत घडणारी प्राण्यांची हत्या (जनावरांना ठार मारणें) बंद झाली होती. पण पुढे पुढे बौद्ध धर्माचे लोकमुद्धां दोंगो बनले. शिवाय ह्याच सुमारास कांहीं लोक देवी व भैरव ह्या देवांची पूजा करूं लागले. ह्या देवतांचे भक्त आपल्या देवतांना खूप करण्यासाठीं जनावरांचेच नव्हेत तर माणसांचे देखील बळी (ठार मारून देवाला नैवेद्य दाखविणें) देऊं लागले व दाखविणें लागले. आणि गंमत अशी की, ह्या वाईट गोष्टी देवांना आवडतात अशी ह्या भक्तांची कल्पना ! असे किती तरी धर्मग्रंथ त्या देवळां सुखें झाले होते. धर्माचें खरें ज्ञान सामान्य लोकांना नसल्यामुळे खुळ्या समजु-सोनाच ते धर्म समजत होते.

शंकरसारखा हुशार शिष्यच ह्या खुळ्या लोकांना खऱ्या हिंदु धर्माची समजूत देऊं शकेल अशी गोविंदनाथांची खात्री पटली. यासाठीं त्यांनी त्याच्या संन्यासाची दीक्षा दिली व हिंदुधर्माच्या प्रसारासाठीं देशभर फिरव्यारा सांगितलें. गुरूंना नमस्कार करून शंकर आपल्या कामगिरीवर निघाला.

त्याच्यापुढें केवढें कठीण काम होतें तें पाहा. निरनिराळ्या धर्मग्रंथांतील मोठमोठ्या विद्वान् पंडितांना जिकून त्याला हिंदुधर्माच मोठेपणा त्यांना पटवून द्याव्याचा होता. आणि हें अवघड काम करणाऱ्या बाळाचें वय किती ? तर अवघे नऊ दहा वर्षांचें. परंतु त्याचें अगाध ज्ञान पाहून लोक त्याला शंकराचार्य असें म्हणूं लागले.

गुरूंचा आशिर्वाद घेऊन शंकराचार्य काशीस गेले. तेथें मोठमोठे पंडित होते. त्या सर्वांना त्यांनीं वादांत जिंकलें. शंकराचार्यांनीं त्यांना

असें पटवून दिलें कीं, “ ईश्वर एकच आहे व सर्व प्राण्यांत त्याचा थोडायोडा अंश आहे. आर्यांचे धर्मग्रंथ जे वेद त्यांत हेंच सांगितलें आहे; म्हणून वेदांत सांगितल्याप्रमाणेंच लोकांनीं वागावें. ” अशा रीतीनें ठिकठिकाणच्या पंडितांना जिकीत जिकीत ते पुढें जात असतां मंडणमिश्र नांवाच्या पंडितार्शा त्यांची गांठ पडली. आतांपर्यंत शंकराचार्यांनीं ज्यांना वादांत जिंकलें ते बौद्ध धर्माचे भक्त अथवा देवाचे भक्त असे होते. परंतु मंडणमिश्र हा हिंदु धर्मातीलच पंडीत होता. तो फार विद्वान् असल्यामुळें लोक त्याला फार मान देत होते. तेव्हां अशा मोठ्या पंडिताबरोबर वाद करणें हें सोपें काम नव्हतें.

मंडणमिश्राचें म्हणणें असें होतें कीं, देवाला प्रसन्न करण्यासाठीं मनुष्यानें यज्ञ करिते, देवाची पूजा करावी व अग्नीला नैवेद्य द्यावा. मनुष्यानें संन्यास घेतल्यानें देव कधींच प्रसन्न होत नाहीं. उल्टे शंकराचार्यांचें असें मत होतें कीं, नुसत्या या गोष्टी केल्या म्हणजे देव प्रसन्न होतोच असें नाहीं. तर उतार वयांत मनुष्यानें संसार सोडून संन्यास घ्यावा व देवाचें ध्यान करावें अशानें देव प्रसन्न होतो. दोघांपैकीं कोणाचें म्हणणें खरें आहे हें ठरविण्यासाठीं पंच नेमावा असें ठरलें. मंडणमिश्राची पत्नी सरस्वती ही फार विद्वान् स्त्री होती. तिला पंच नेमयांत आलें. तिनें त्या दोघांच्या गळ्यांत फुलांच्या माळा घातल्या व सांगितलें कीं ज्याची माळ अगोदर सुकून जाईल तो हरला असें समजावें. मग दोघांनींहि आपापलें म्हणणें पुढें मांडण्यास सुरवात केली. थोड्या वेळानें मंडणमिश्राची माळ सुकली. ठरल्याप्रमाणें तो वादांत हरला. नंतर तो शंकराचार्यांचा शिष्य बनला.

मंडणमिश्रासारख्या मोठ्या पंडिताला जिंकल्यामुळें शंकराचार्यांची कीर्ति हिंदुस्थानभर पसरली. त्यामुळें दुसऱ्या धर्मग्रंथांतील लोक हिंदु धर्मांत येऊं लागले. पुष्कळ लोक त्यांचे शिष्य बनून हिंदु धर्माची वाढ करूं लागले.

शंकराचार्यांची कीर्ति होण्यास आणखी एक गोष्ट घडली. काश्मीर प्रांतांत सरस्वतीचे एक मंदीर होतें. त्याचा दरवाजा बंद होता व आंत एक आसन होतें. लोकांची अशी ममजूत होती कीं, जगांत सर्वांत विद्वान् मनुष्य असेल त्याच्याच हातून तो दरवाजा उघडला जाईल व त्यालाच त्या आसनावर बसतां येईल. ज्याचं विद्वानांनीं प्रयत्न केले, पण ते फुकट गेले. आचार्यांनीं मात्र तो दरवाजा उघडला व ते त्या आसनावर जाऊन बसले.

आपला मृत्यू जवळ आला असें समजतांच या थोर पुरुषानें हिंदु धर्माच्या वाढीसाठीं शृंगेरीला एक आश्रम बांधिला व ते स्वतः हिमा-लयांत तीर्थयात्रेला गेले ते परत आलेच नाहींत. बत्तीस वर्षांच्या लहानशा आयुष्यांत त्यांनीं ही केवढी थोर कामगिरी केली !

प्रश्न

१. शिवगुरूनें शंकराजवळ कोणत्या प्रकारच्या पुत्राची मागणी केली ?
२. शंकराचार्यांच्या बालपणाच्या हुशारीचें वर्णन करा.
३. त्यांच्या आईनें त्यांना मंत्र्यास घेण्याची परवानगी केव्हां व कां दिली ?
४. गुरू गोविंदनाथांनीं शंकराचार्यांना कोणत्या हेतूनें शिक्षण दिवें ?
५. त्यांच्या उपदेशाचें सार सांगा.
६. शंकराचार्यांनीं मंडणमिश्राचा कसा पराभव केला ? दोघांचे मुद्दे कोणते होते ?
७. शंकराचार्यांचा शेवट कसा झाला ?

५ ज्ञानेश्वर

—...*:...—

रानांत शेंकडों वृक्ष असतात. तथापि वाटेनें जाणाऱ्या वाटसरूंचें तिकडे लक्ष जात नाहीं. त्याच अरण्यांत एकादा केवडा बहरलेला असतो. त्याच्या सुवासानें आसपासचें रान भरून जातें. वाटसरू मान वळवून त्या केवड्याच्या झाडाकडे व्रधता. जगांत देखील त्या रानांतील शेंकडों वृक्षांप्रमाणें शेंकडों लोक जन्मास येतात आणि मरण पावतात. त्यांची आठवणेदखील मागे उरत नाहीं. परंतु त्या केवड्याप्रमाणें एखादाच थोर मनुष्य होऊन जातो. त्याच्या कामगिरीनें जगाला उजळा मिळतो. त्याचें नांव जगांत अजरामर होतें. ज्ञानेश्वरांची कामगिरी अशाचपकी आहे. आज सातशें वर्षे होऊन गेली तरी देखील प्रत्येक मंदिरांतून 'ज्ञानेश्वर माऊली, ज्ञानराज माऊली' असा त्यांच्या नांवाचा जयघोष चालतो. ज्ञानेश्वरांचा अवतार बाविसाव्या वर्षी संपला; पण बावीस कल्पांत लोटून गेले तरी त्यांचें नांव काळान्या प्रवाहाक तरंगत राहिल.

ज्ञानेश्वरांच्या वडिलांचें नांव विठ्ठलपंत. ते पंढराजवळील आप्तेगांवचे राहाणारे. त्यांचें लग्न रुक्मिणीबाईशी झालें होतें. आळंदी येथें रुक्मिणीबाईचें माहेर होतें. विठ्ठलपंतांना सुरवातीपासूनच देवभक्तीचा ओढा होता. लग्नानंतर त्यांचें मन संसारांतून उडालें. कोणालाहि न विचारतां ते काशीस गेले. तेथें रामानंद नांवाचे एक विद्वान् संन्यासी राहात होते. आपलें लग्न झालें नाहीं, असें विठ्ठलपंतांनीं त्यांना खोटेच सांगितलें. विठ्ठलपंतांचें मागणें खरें वाटून त्यांनीं त्यांस संन्यासी बनविलें. विठ्ठलपंत रामानंदाजवळ अभ्यास करूं लागले.

पुढें कांहीं दिवसांनीं रामानंदस्वामी रामेश्वराच्या यात्रेला निघाले. फिरतां फिरतां ते आळंदीस आले. मंदिरांत त्यांचा मुकाम होता. देवदर्शनास गेलेल्या रुक्मिणीबाईंनीं स्वतःची हकीगत स्वामींना सांगितली. विठ्ठलपंतांनीं स्वतःचें लग्न न झाल्याचें खेदेंच सांगितलें, अशी स्वामींची खात्री झाली. रामेश्वराच्या यात्रेहून परत काशीस गेल्यावर त्यांनीं विठ्ठलपंतांना संसार करण्यास सांगितलें. कारण संसार केल्याशिवाय संन्यास घेऊं नये, असा त्या काळचा रिवाज होता.

विठ्ठलपंत आळंदीस येऊन संसार करूं लागले. त्यांना निवृत्तिनाथ, ज्ञानेश्वर, सोपानदेव, असे तीन मुख्ये व मुक्ताबाई नांवाची एक मुख्यी अशीं अपत्ये झालीं. हीं सर्व मुलें फार हुशार व सद्गुणी निवालीं. लहानपणापासून त्यांना देवभक्तीचें वेड लागलें.

मुख्ये मुंजोलायक झाले. आई-वडिलांनीं त्यांची मुंज करण्याचें ठरविलें. परंतु ब्राह्मण लोक त्या मुलांची मुंज करीनात. ते त्या मुलांना संन्याशाचीं मुलें असें म्हणूं लागले. इतकेंच नव्हे तर सर्व ब्राह्मणांनीं विठ्ठलपंतांना जातीबाहेर टाकिलें. विठ्ठलपंत व रुक्मिणीबाई यांना या गोष्टीमुळे धक्का बसून तीं दोघें मरण पावलीं.

त्यानंतर आळंदीच्या ब्राह्मणांनीं विठ्ठलपंतांच्या मुलांना पैठणास जाण्यास सांगितलें. पैठण हें त्या काळीं प्रसिद्ध क्षेत्र असून त्या ठिकाणीं विद्वान् पंडीत राहात असत. पैठणांतील पंडितांनीं जर हीं मुलें ब्राह्मणाचीं आहेत असा निकाल दिला, तर त्यांची मुंज करावी, असें ठरलें.

निवृत्ति, ज्ञानदेव, सोपानदेव व मुक्ताबाई हीं भावंडे पैठणास गेलीं. त्यांची विद्वत्ता व परमेश्वरासंबंधीचें ज्ञान पाहून पंडितांना फार अचंबा वाटला. असें सांगतातः कीं, ज्ञानेश्वरानें त्या ठिकाणीं एका रेड्याकडून

वेदाचे मंत्र म्हणविले. हे सामर्थ्य पाहून लोकांची खात्री पटली की, ही सर्व मुले फार थोर योग्यतेची आहेत. लगेच विद्वान् पंडितांनी ती ब्राह्मणांची मुले आहेत, असे त्यांना शुद्धिपत्र दिले. त्यानंतर त्या मुलांच्या मुंजी झाल्या.

निवृत्तिनाथ हे ज्ञानदेवांचे गुरू होते. त्यांनीच ज्ञानेश्वरांना विद्या शिकविली. ज्ञानेश्वर फार बुद्धिमान होते. त्यांनी अगदी लहान वयात ज्ञानेश्वरी नांवाचा ग्रंथ लिहिला व काही अभंगहि रचिले.

ज्ञानेश्वरांच्या वेळेपावेतो धर्म व परमेश्वर या संबंधीचे ज्ञान संस्कृत ग्रंथांत होते. ते ग्रंथ फक्त ब्राह्मण पंडितांनाच समजत असत. त्यांचा असा समज होता की, ते ज्ञान मराठी भाषेतून सांगणे म्हणजे पाप होय. मराठी भाषा ही कनिष्ठ (हलक्या) लोकांची भाषा आहे, असे त्यांना वाटे. ब्राह्मणां-शिवाय इतरांना धर्माचे ज्ञान मिळविण्याचा व देवाची भक्ति करण्याचा हक्क नाही, असे ह्या विद्वानांना वाटत असे.

ब्राह्मण समाजकडून इतर लोकांचे हाल होत असत. स्वतः ज्ञानेश्वर व त्यांची भावंडे यांना हा अनुभव आलाच होता. त्यामुळे कनिष्ठ लोकांबद्दल ज्ञानेश्वरांना कळवळा वाटू लागला. गीता या मुख्य संस्कृत ग्रंथांतील ज्ञान त्यांनी मराठीत सोपे करून लोकांना सांगितले. ज्ञानेश्वरी म्हणजे गीतेचा मराठी अवतार आहे. मनुष्याने कसे वागावे, देवाची भक्ति कशी करावी वगैरे गोष्टी ज्ञानेश्वरीत सांगितल्या आहेत.

सर्व लोक सारख्या दर्जाचे आहेत; भक्ति केल्याने देव काणालाहि प्रसन्न होतो; मराठी भाषा देखील संस्कृत भाषेइतकीच गोड आहे; अशा प्रकारचा उपदेश करीत करीत ज्ञानेश्वर सर्व हिंदुस्थानभर हिंडले त्यांच्या-बरोबर नामदेव शिंपी इत्यादि इतर जातीचे माधुसंत देखील तीर्थयात्रा करीत हिंडले. पंढरीचा विठोबा हा या सर्व संतांचा मुख्य देव होय.

सर्व जातीत समानता मानणे विठ्ठलाची भक्ति करणे व सर्व प्राणी-मात्रांवर प्रेम करणे, असा ज्ञानेश्वरांचा उपदेश असे. यालाच भागवत धर्म किंवा वारकरी सांप्रदाय असे म्हणतात. वरिष्ठ वर्गाच्या जाचाला कंटाळलेले हजारों लोक भागवत धर्मात येऊन मिळाले. चौखामेळा महार, नामदेव शिंपी, गोरोबा कुंभार, राहिदास चांभार, तुकाराम वाणी, एकनाथ ब्राह्मण हे निरनिराळ्या जातीचे संत ज्ञानेश्वरांच्या भागवत धर्मात आले. थोडक्यांत सांगावयाचे म्हणजे ज्ञानेश्वरांनी समाजातील जातिभेद मोडून हरिनामाची पेट गोरगरीबांना खुली करून दिली. असे करीत असतांना संस्कृत पंडितांकडून त्यांचा पुष्कळ लळ झाला; परंतु त्यांची पर्वा त्यांनी केली नाही.

ज्ञानेश्वरांची कीर्ति चांगदेव नांवाच्या माधूच्या कार्ना गेली. तो मोठा योगी होता. योग नांवाच्या विद्येच्या योगाने मोठमोठे चमत्कार करता येतात. चांगदेवाला स्वतःच्या योगसामर्थ्याचा मोठा गर्व वाटत होता. आपले 'मामर्थ्य दाखविण्यासाठी तो आलंढीस जाण्यास निघाला. तो वाघावर

बसला होता व त्याच्या हातांत सर्पाचा चाबूक होता. त्याला वाटलें हें पाहून ज्ञानेश्वर चकीत होऊन जातील. चांगदेव सामेरा आला त्या वेळीं ज्ञानेश्वर व त्याची भावंडे ऊनपहाळी घेत भित्तिवर बसलीं होती. चांगदेवास बघतांच ज्ञानेश्वरांनीं स्वतःच्या योगसामर्थ्यानें ती निर्जीव भित्त चालविली. तें पाहून चांगदेवाचा गर्व पूर्णपणें उतरला. त्याची खाली झाली कीं, ज्ञानेश्वर देखील मोठे योगी व साधु आहेत.

ज्ञानेश्वरांनीं वशाच्या बाविसाव्या वर्षी जिवंतपणीं आळंदी येथें समाधि घेतली.

प्रश्न

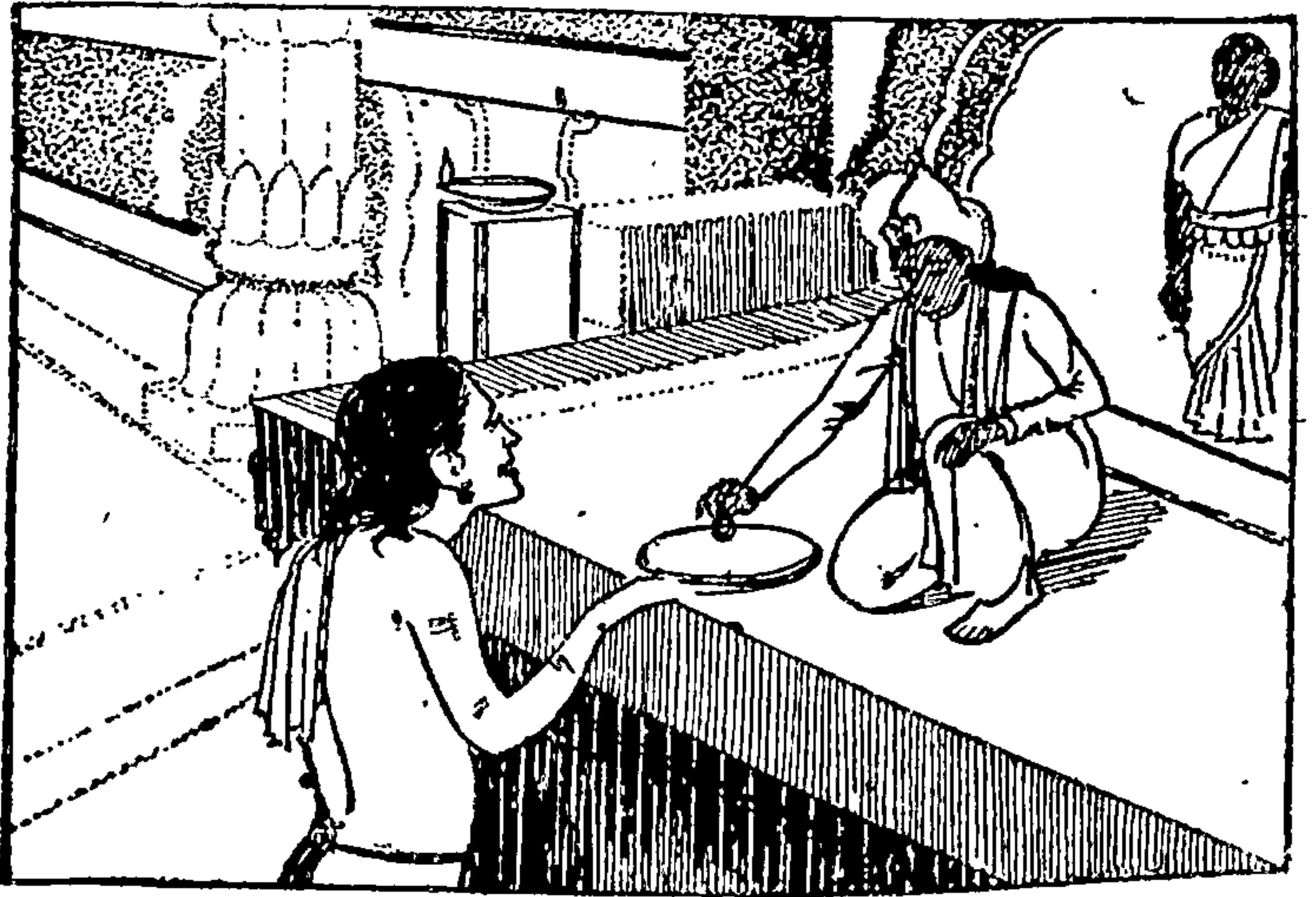
- १ विह्वलपंत रामानंदांजवळ खोटें कां बोललें ?
- २ हा खोटेपणा कसा उघडकीस आला ? त्याचा काय परिणाम झाला ?
- ३ या चार भावंडांनीं पैठणास जाऊन काय केलें ?
- ४ कनिष्ठ लोकांवद्दल ज्ञानेश्वरांना कळवळा कां वाटूं लागला ?
- ५ त्या काळची परिस्थिति थोडक्यांत सांगा.
- ६ भागवत धर्म म्हणजे काय ? त्याचा प्रचार कोणकोणत्या संतांनीं केला ?
- ७ चांगदेवाचा गर्व कसा उतरला ?
- ८ ज्ञानेश्वरांच्या कर्तृत्वाचें वैशिष्ट्य कोणतें ?

६ नामदेव

ज्ञानेश्वरांच्या काळां नामदेव नांवाचा साधु होऊन गेला. त्यानें देखील गांवागांवीं कीर्तनें करून भागवत धर्माचा प्रसार केला. नामदेवानें अभंगांच्या द्वारे लोकांना उपदेश केला.

नामदेवाचा जन्म पंढरपूर येथें एका शिंपी कुळांत झाला त्याच्या वडिलांचें नांव दामाजी शेट असें असून आईचें नांव गोणार्ई होतें. हीं दोघेहि नवरा-बायको विठ्ठलाची भक्ति करीत असत. प्रथम विठ्ठलाला नैवेद्य दाखविल्याशिवाय तीं पति-पत्नी जेवत नसत.

एके दिवशीं दामाजी शेट कांहीं कामासाठीं परगांवीं गेले. त्यामुळे

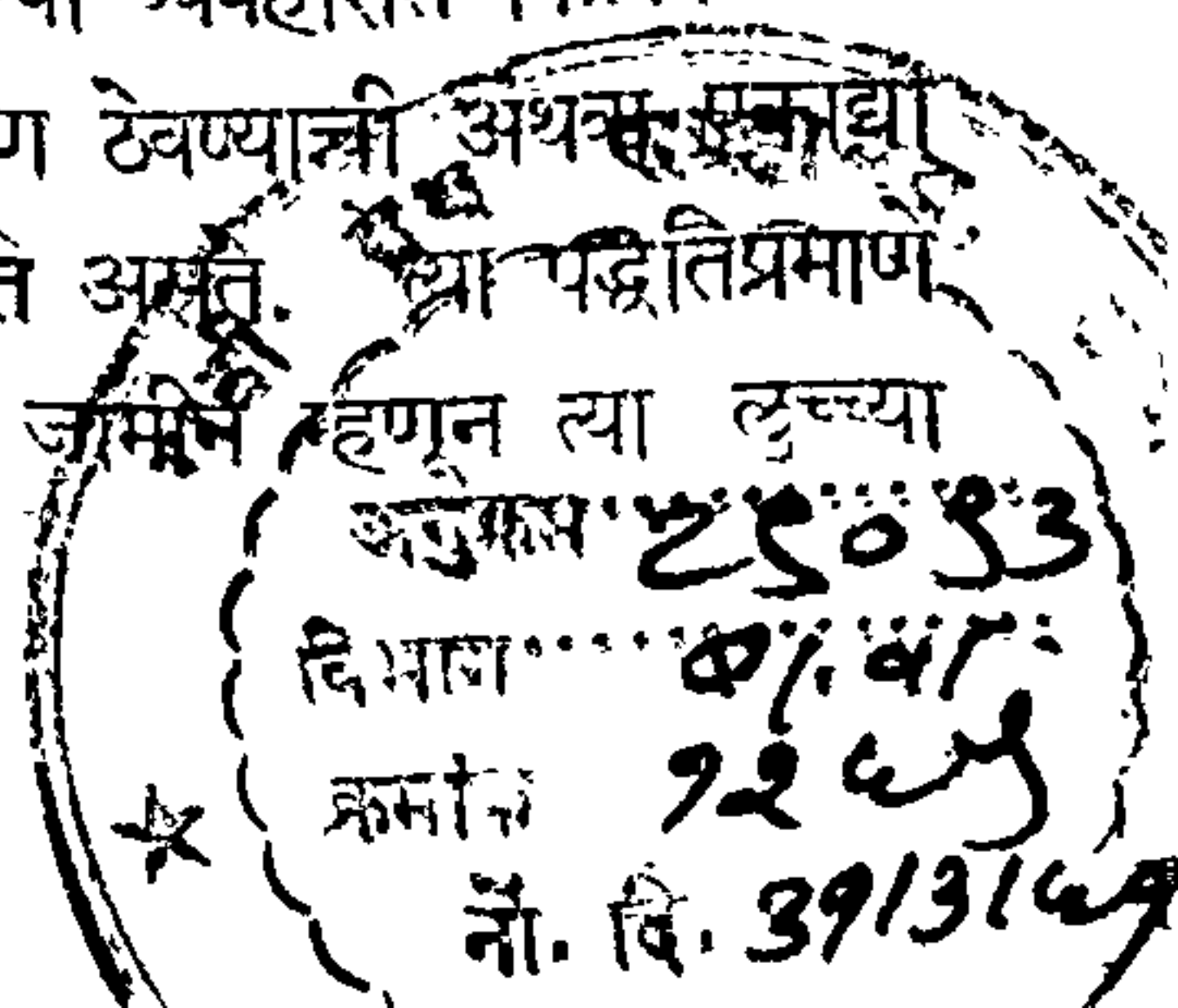
विठ्ठलाला नैवेद्य दाखविण्याची पाळी नामदेवावर आली आईनें लहानग्या नामदेवाजवळ नैवेद्याचें ताट दिलें. तें घेऊन तो विठ्ठलाच्या मंदिरांत गेला.

देवापुढें नैवेद्य ठेवून त्यानें देवाची प्रार्थना केली. त्याच्या वाल्मनाला वाटलें कीं, देव दररोज नैवेद्य खात असावा. आजच त्याला रुसायला काय झालें ? मूर्ति नैवेद्य खात नसते, ह्याची कल्पना त्या लहान मुलाला कोठून असणार ? देवानें नैवेद्य खावा असा हट्ट तो भोळा, भावडा जीव धरून वसला. देवाला देखील कोडें पडलें. शेवटीं त्या वालभक्ताचा निश्चय व भक्ति पाहून विठ्ठलाच्या मूर्तीनें नैवेद्य खाऊन टाकला.

नामदेव रिकामें ताट घेऊन घरीं आला. देवानें नैवेद्य खाऊन टाकला असें त्यानें आईला सांगतांच तिला आश्चर्य वाटलें. दामाजीशेट गांवाहून परत आल्यावर तिनें ती गोष्ट त्यांना सांगितली. दुसऱ्या दिवशीं त्यांनीं नामदेवाला नैवेद्य घेऊन जाण्यास सांगितलें. मुलाच्या म्हणण्याचा खरेपणा पहाण्यासाठीं ते गुपचुप त्याच्या मागून देवळांत गेले. देवाच्या मूर्तीनें नामदेवाचा नैवेद्य आनंदानें खाल्ला. आपला मुलगा खरें बोलणारा विठ्ठलभक्त आहे हें पाहून दामाजीशेटना फार आनंद वाटला.

नामदेव थोडा मांठा झाल्यावर राजाई नांवाच्या मुलीबरोबर त्याचें लग्न लावण्यात आलें. नामदेवानें आतां संसारप्रपंच करूं लागवें अशी बापाची इच्छा होती. विठ्ठलभक्तीच्या नादांत नामदेवाला बापाच्या कापडाच्या दुकानदारीचा व्यवहार जमेना. या बाबतींत एक फार गमतीची गोष्ट घडली.

एकदां एक लवाड गिऱ्हाईक नामदेवाच्या दुकानीं आलें. त्यानें बऱ्याच किंमतीचें कापड उधार घेतलें व थोड्याच दिवसांनीं कापडाचे पैसे देण्याचा वायदा केला. अशा प्रकारच्या व्यवहारांत कित्येक वेळां पैसे मिळेपर्यंत कांहीं माल्यावान वस्तु गहाण ठेवण्याची अथवा माल्यावान वजनदार मनुष्याला जामीन देण्याची पद्धति असते. त्या पद्धतिप्रमाणें कापडाचे पैसे मिळेपर्यंत एक वजनदार धोंडा जमीन म्हणून त्या लुच्च्या

गिन्हार्कानें नामदेवाच्या ताव्यांत दिला ! ठरलेल्या मुदतींत गिन्हार्कानें पैसे न दिल्यास ते त्या वजनदार धोंड्याकडून वसूल करावयाचे, असें ठरलें. दिवसामागून दिवस निघून गेले; ते लबाड गिन्हार्क दुकानाकडे एकदां हि फिरकलें नाहीं. धोंडोपंताला मात्र पैसे देण्याची काळजी दिसली नाहीं. विचारा दगडच तो ! तो कसला पैसे देणार ? भोळा नामदेव मात्र गिन्हार्काच्या लबाडीनें फसला.

पुढें नामदेव ज्ञानेश्वरांच्या बरोबर हिंदुस्थानभर तीर्थयात्रा करीत हिंडला. काशी, प्रयाग, हरिद्वार, द्वारका, वद्रिकेदार, जगन्नाथपुरी, रामेश्वर, इत्यादि क्षेत्रें पाहून ते गोरोबा कुंभार नांवाच्या साधूच्या घरीं मुक्कामाला आले. तेथें वरीच संतमंडळी जमली होती. कोणीतरी गंमतीनें गोरोबास म्हटलें, “ या ठिकाणीं जमलेले सर्व लोक पूर्णपणें साधुत्वास पोचले कीं नाहीं हें ओळखा. ” गोरोबाचा धंदा मडकीं घडण्याचा. त्यानें लागेच मडकीं

घडण्याचें थापटणें हातीं घेऊन जमलेल्या संतांच्या डोक्यावर थापटण्यास

सुरवात केली. नामदेवाच्या डोक्यावर थापटणें पडतांच तो रागावला. गोरोवा म्हणाले, “ हें मडकें (डोकें) कच्चे आहे. खऱ्या साधुला राग, लोम इत्यादि भावना शिवूं शकत नाहीत. नामदेवाला राग येऊं शकला म्हणून हा अद्याप पूर्णपणें साधुत्वास पोहोचला नाही. ”

पूर्ण ज्ञान होण्यासाठी गुरूची जरूरी असते. त्याप्रमाणें इतर संतांच्या सांगण्यावरून नामदेवानें विसोबा खेचर नांवाच्या साधुला गुरू करावयाचें ठरविलें. विसोबा खेचर औढ्या नागनाथ या गांवीं राहात होते. औढ्या नागनाथ नांवाचें महादेवाचें मंदीर त्या गांवात होतें. नामदेव ज्या वेळीं गांवांत गिरला त्या वेळीं विसोबा खेचर नागनाथाच्या देवळांत होते. म्हणून तो देवळांत गेला. एक महारोगी महादेवाच्या पिंडीवर पाय ठाकून झोपला आहे, असें त्याला दिसलें. हा देवाचा अपमान पाहून त्याला फार वाईट वाटलें. तो म्हणाला, “ म्हातारेबाबा, देवाच्या पिंडीवर पाय ठाकून तुम्ही खुशाल झोंपतां याचें तुम्हाला कांहींच वाटत नाही काय ? ” म्हातारा (विसोबा) म्हणाला, “ बाळ, मी काय करूं ? मी म्हातारा झालों आहे. माझ्याच्यानें पाय उचलवत नाहीत. तूं उचलून ठेवशील तर उपकार होतील. ”

म्हाताऱ्याच्या सांगण्याप्रमाणें नामदेवानें त्याचे पाय पिंडीवरून उचलून खालीं ठेविलें. तोंच काय आश्चर्य ! म्हाताऱ्याच्या पायांखालीं दुसरी पिंड तयार झाली. नामदेवानें बऱ्याच ठिकाणीं विसोबाचे पाय उचलून ठेविले. परंतु प्रत्येक ठिकाणीं पायांखालीं नवीन पिंड तयार होऊं लागली.

हा सर्व प्रकार पाहून नामदेव भांबावून गेला. नंतर विसोबानें त्याची खाली पडविली कीं, देव कांहीं फक्त देवळांतच नाही. तो सर्व जगांत भरून राहिला आहे. देव नाही अशी थोडीसुद्धां जागा जगांत नाही.

आणि म्हणूनच नामदेवानें विसोवाचे पाय कोठेहि ठेविलें, तरी तेथें महादेवाची पिंड तयार होत असे.

अशा रीतीने पूर्णपणें साधुत्वास पोहोचल्यावर नामदेवानें ठिकठिकाणीं कीर्तनें करून भागवत धर्माचा प्रसार केल्या. नामदेवानें पंढरपूर येथें समाधि घेतली. पंढरीस जाणारे भाविक वारकरी आजदेखील भक्तिभावानें या समाधीस वंदन करतात.

प्रश्न

- १ लवाड गिऱ्हाईकानें नामदेवाला कसें फसविले तें थोडक्यांत लिहा.
- २ नामदेव गोरोबा, कुंभारावर कां रागावले ? गोरोबांनीं त्यांना कोणता धडा शिकविला ?
- ३ नामदेव विठोबा खेचरांपासून काय शिकले ?
- ४ ज्ञानेश्वरांच्या कार्यांत नामदेवांनीं कोणती मदत केली ?

७ सांवता माळी

मीराबाई नांवाची एक साव्ही स्त्री राजपुतान्यांत होऊन गेली. ती गोपाळ कृष्णाची भक्ति करीत असे. देवाच्या प्रार्थेसाठीं शरीरिक कष्ट करणाऱ्या साधूंबद्दल तिनें असें लिहिलें आहे. ' कंदमुळें, गवत व फळें खाण्यामुळें देव भेटूं शकला असता तर तो वानरें व हरणें यांना भेटलां असता. पाण्यांत उमैं राहिल्यामुळें देव भेटता, तर तो मास्यांनां भेटला असता; ' सारांश काय कीं, शरीराला खूप शीण देऊन देव मिळतो ही कल्पना चुकीची आहे. मनुष्यानें देवाची मनापासून भक्ति केली, सर्व प्राणीमात्रांवर प्रेम केलें व चांगली वागणूक ठेवली कीं देवाची

प्राप्ति होते. तेवढ्यासाठी अंगाला राख फासून व भगवे कपडे पेहरून गुहेत व रानावनांत जावयास नको. संसारांत राहूनहि देव प्राप्त करून घेतां येतो, ही गोष्ट संत सांवतोवा माळी यांच्या चरित्रावरून स्पष्टपणे कळून येईल.

पंढरपूरनाजिक अरणभेंडी नांवाचें गांव आहे. या गांवीं सांवतोवाचा जन्म इ.स. १२५० मध्ये झाला. त्यांच्या वडिलांचें नांव परसू व आईचें नांव नांगितावाई. जातीनें माळी असल्यामुळे भाजीपाला लावून आलेल्या उत्पन्नावर ते आपला चरितार्थ चालवीत असत.

सांवतोवा लहानपणीं मळ्यांत खपून आईवापांना कामधंद्यांत मदत करीत असत. परसूवांना देवभक्तीचा नाद असल्यानें सांवतोवांना लहानपणापासूनच विठ्ठलाच्या भक्तीची गोडी लागली.

'पुढें योग्य वेळीं सांवतोवाचें लग्न जनावार्डे नांवाच्या मुलीशीं झालें. आई-वडील मरण पावल्यावर संसाराची सर्व जबादारी सांवतोवांवर पडली. मळ्यांत जाऊन काम करावें, भाजीपाला पिकवावा व आलेल्या उत्पन्नावर पोटा चालवावें असा त्यांचा क्रम होता. शेतावरचीं कामें करतांना ते विठ्ठलाचें भजन करीत. त्यांच्या शेतांतील मुळा, भाजी, मिरची या प्रत्येक वस्तूंत श्री विठ्ठल भरला आहे असें त्यांना वाटे. रात्रीच्या वेळीं सांवतोवा कीर्तन करीत. कीर्तन व उपदेश करण्याचा अधिकार फक्त ब्राह्मणांस आहे, असें कर्मठ ब्राह्मणांचें मत होतें. सांवतोवा कीर्तन करतो ही गोष्ट त्यांना आवडेना. त्यांना त्रास देण्यासाठीं कर्मठ ब्राह्मणांनीं त्यांचा मळा व झोंपडी पेटवून दिली. सोन्यासारख्या मळ्याची राखरांगोळी झाली ! परंतु सांवतोवा डगमगले नाहींत.

त्यांनीं विहीर खणवयास सुरवात केली. त्या वेळीं पंढरपूरची जत्रा होती. लोकांची दिंडी पंढरपूरच्या रस्त्याला लागली होती. टाळ-मृदंगांच्या आवाजानें आकाश भरून गेलें होतें. कांहीं कर्मठ ब्राह्मण म्हणाले,

“ लोकहो, पहा तो सांवल्या. देवाचा भक्त म्हणवितो आणि पंढरपूरच्या जात नाही. पहा कसा ढोंगी व लबाड आहे. ” सांवतोवांनीं शांतपणें लोकांना उत्तर केलें, “ बावांनो, श्रीविठ्ठल कांहीं फक्त पंढरपुरांतच नाही. तो माझ्या शेतांत आहे. सर्व जगांत भरून उरलेला आहे. माझ्या मळ्यांतील प्रत्येक वस्तूंत मला श्रीविठ्ठल दिसतो. त्याच्याच आज्ञेप्रमाणें मी माझ्या वांट्यास आलेलें मला पिकविण्याचें काम करीत आहे. मग मी पंढरीस कशासाठीं येऊं ? देवानें नेमून दिलेलें काम सोडून मी कसा वरं येऊं ? त्यामुळें देवाला राग नाही कां येणार ? ” लोक खो खो करून हंसले व रस्ता चालूं लागले.

इकडे सांवतोवाचें विहीर खणण्याचें काम सुरू झालें. पहारांचा खणखणाट व सुरंगांचा दणदणाट सुरू झाला. गांवचे लोक म्हणूं लागले, “ सांवतोवा वेडा आहे. अहो, खडकांशीं टक्कर देऊन कां कांहीं फायदा होणार आहे ? डोकें मात्र फुटावयाचें. त्या खडकाळ जागीं कां पाणी लागणार आहे ? ” लोकांच्या म्हणण्याकडे सांवतोवांनीं मुळींच लक्ष दिलें नाही. आपलें काम त्यांनीं चालूच ठेविलें. उद्योगी मनुष्याला देव नेहमींच मदत करतो. शेवटीं काळ्याकमिन्न अशा त्या खडकांतून मोत्यासारख्या पाण्याचे फवारे उडूं लागले. स्फटिकासारख्या शुभ्र पाण्यानें विहीर तुडुंब भरली. थोड्याच दिवसांत सांवतोवाचा मळा पांचूसारख्या हिरव्यागार भाजीपाल्यानें व सोन्यासारख्या पिवळ्याधमक कणसांनीं फुटून गेला. उद्योग हाच परमेश्वर !

त्यानंतर सांवतोवा तीर्थयात्रा करण्यासाठीं ज्ञानदेव, नामदेव इत्यादि संतांबरोबर सर्व हिंदुस्थानभर फिरले. अशी एक अख्यायिका सांगतात की. परमेश्वर सर्व ठिकाणीं भरलेला आहे, असें लोकांना पटविण्यासाठीं सांवतोवांनीं खुरप्याच्या घावानें आपलें पोटा फाडलें. लोक पहातात तो सांवतोवाच्या पोटांत विठ्ठलाची मूर्ति उभी !

ही दंतकथा खरी असो अथवा खोटी असो. सांवतोवांच्या चरित्रावरून एवढे मात्र दिसून येते की, परमेश्वराच्या प्राप्तीसाठी वैरागी वनण्याचें कांहींच कारण नाही. सदाचरण, सद्विचार व मत्कर्मे यायोगे परमेश्वर प्रसन्न होतो.

प्रश्न

- १ मीरावाईंनी कोणतें तत्वज्ञान सांगितलें आहे ? तें या गोष्टीत कसे लागू पडते ?
- २ ब्राह्मणांनी सांवता माळ्याचा छळ कां केला ?
- ३ सांवता माळा पंढरपूरला कां गेला नाही ?
- ४ ' उद्योग हाच परमेश्वर ' हें सांवतोवांनीं कसे सिद्ध केलें ?
- ५ संत नामदेव व संत सांवता यांच्यामध्ये तुलना करा.

८ एकनाथ

उन्हाळा मी म्हणत होता. डोक्यावर आलेखा सूर्य जमीनीवर आग पाखडीत होता. अशा समयी पेंठण गांवाजवळच्या गंगेच्या (गोदावरीच्या) वाळवंटांत एक लहान मूल मोठमोठ्यानें रडत होते. त्याची आई पाण्याची खेप घेऊन केव्हांच गेली होती. आपलें वाळ आपल्या पाठीमागे नदीवर आलें असेल, याची त्या विचारीला कल्पनादेखील नव्हती.

तापलेल्या वाळवंटांत त्या मुलाचे पाय भाजून निघत होते; वरून पडणाऱ्या उन्हाच्या आगीनें अंग तापून गेले होतें; व डोक्यांतून ओघळणाऱ्या अश्रूंनीं व घामानें शरीर मिजून चिंब झालें होतें. नदीवर जाणारीं येणारीं माणसें त्याच्याकडे वघत व पुढें चालूं लागत. कुणी देखील त्याला उचलून घेईना. कुणाला देखील त्याची दया येईना. कारण तें पडलें महाराचें मूल. अगदींच ओगळ्याणें व काळेंमेंदरें !

गंगेवर स्नान आटोपून त्या रस्त्यानें एक ब्राह्मण घराकडे जात होता. त्या मुलाची स्थिति पाहून त्याचें अंतःकरण कळवळलें. त्यानें त्याला उचलून घेतलें व घरीं नेलें; त्याला न्हाऊं घातून त्याचें अंग स्वच्छ केलें आणि नंतर महाराज्यांत जाऊन त्यानें तें मूल त्याच्या आईच्या स्वाधीन केलें. मी ब्राह्मण असून महाराच्या मुलाला कसा शिवूं, असा विचार देखील त्याच्या मनांत आला नाहीं. 'त्याच्या दृष्टीनें ब्राह्मण आणि महार एवढेच नव्हेत तर सर्वच प्राणीमात्र सारख्याच दर्जाचें होते. सर्वजण एकाच परमेश्वराचीं लेंकरें होत. समानतेची शिकवण स्वतःच्या वागणुकीनें लोकांना पटवून देणाऱ्या या थोर ब्राह्मणाचें नांव एकनाथ असें होतें.

एकनाथाचा जन्म पैठण या गांवीं झाला. त्यांच्या वडिलांचें नांव सूर्यनारायण असें असून आईचें नांव रुक्मिणीबाई असें होतें. एकनाथांचीं मातापितरें लहानपणींच वारल्यामुळें त्याचा सांभाळ आजोबा चक्रपाणी यांनीं केला.

पैठण येथें थोडा विद्याभ्यास करून एकनाथ जनार्दनस्वामींकडे गेले. ते विद्वान् असून देवगडावर नोकरी करीत होते. त्यांनीं एकनाथांना पुष्कळ ज्ञान दिलें. संसारांत राहूनहि देव प्रसन्न करून घेतां येतो, असा उपदेश त्यांनीं एकनाथांना दिला.

गुरुची आज्ञा घेऊन एकनाथ हिंदुस्थानांतील तीर्थे पहात पहात पैठणाम आले. वय्याच वर्षांनीं घरीं सुखरूप आलेल्या नातवाला पाहून नाथांच्या आजोबांचें काळीज आनंदानें फुटून गेलें. पुढें गिरिजाबाई नांवाच्या मुलीशीं नाथांचें लग्न झालें. नाथांच्याप्रमाणें गिरिजाबाई शांत स्वभावाची व थोर मनाची बाई होती. प्रत्येक सत्कार्यांत एकनाथांना ती मनोभावानें मदत करीत असे.

एकनाथांच्या साधुत्वाविषयीं पुष्कळ गोष्टी प्रसिद्ध आहेत.

एकदा नाथांच्या घरी वडिलांचें श्राद्ध होतें. तयार होत असलेल्या पक्वानांच्या घमघमाटानें गल्ली भरून गेली होती. गल्लीने जाणाऱ्या महारांच्या तोंडाला त्या सुवासानें पाणी सुटलें. आपल्याला कोठून असलें सुग्रास अन्न मिळणार, असें ते आपसांत बोलू लागले. नाथांच्या कार्नां ते शब्द पडतांच त्यांनीं सर्व महारावाडा बोलवून आणिला व श्राद्धाचें अन्न त्या लोकांना खाऊं घातलें. श्राद्धासाठीं परत दुसरें अन्न तयार होऊं लागलें. अन्न तयार झाल्यावर नाथांनीं ब्राह्मणांना बोलविलें. परंतु ते येईनात. ब्राह्मणांच्या अगोदर महारांना जेऊं घालणाऱ्या एकनाथाला ते धर्मबुडब्या असें म्हणू लागले. असें सांगतात कीं, जेव्हां ब्राह्मण येईनात तेव्हां सर्व ब्राह्मणांचे स्वर्गातील आज्ञे-पणजे खालीं आले व नाथांच्या घरी एका पंक्तीत जेवण करू लागले. हा देखावा पाहून नाथांच्या थोरपणाविषयी ब्राह्मणांची खात्री पटली.

एकदां एकनाथ नदीवरून स्नान करून येत होते. त्याच रस्त्याजवळ एक मुसलमान राहात होता. नाथांना त्रास देण्यासाठीं तो त्यांच्या

अंगावर थुंकला. नाथ मुळांच रागावले नाहीत. ते परत नदीवरून स्नान करून आले. परत तो मनुष्य त्यांच्या अंगावर थुंकला. नाथांनी स्नान करून यावे व त्या दुष्टाने त्यांच्या अंगावर थुंकावे, असा प्रकार किती-तरी वेळ चालला होता. शेवटी तो दुष्ट मनुष्य हरला. नाथ मात्र शांतीचे सागर. आपणांस याने आज खूप वेळां पवित्र गंगेचे स्नान घडविले म्हणून न रागावतां त्यांनी त्याला धन्यवाद दिले.

नाथांच्या साधुत्वाची परीक्षा पहाण्यासाठी गांवांतील कुटाल लोकांनी एका ब्राह्मणास त्यांच्याकडे पाठविले. त्याने जर नाथांना राग आणविला तर ते लोक त्याला दोनशें रुपये देणार होते. नाथांनी ब्राह्मणाचे स्वागत करून त्याला स्वतःच्या पंगतीला जेवयास बसविले. गिरजावाई वाढीत असतां ब्राह्मण उठून दृष्टिदर्शी तिच्या पाठीवर बसला. परंतु नाथांना राग न येतां ते पत्नीला म्हणाले, “ संभाळ .हं, वाल पाठीवरून खाली पडेल. ” नाथांची शांत वृत्ति पाहून ब्राह्मण शरमला. ब्राह्मणाने अमें कां केले हें समजतांच नाथांना फार वाईट वाटले. ते म्हणाले, “ मला अगोदर अमें समजले असते तर मी मुद्दाम रागावलों असतां व तुम्हांला दोनशें रुपये मिळाले असते. ”

एकदां नाथांच्या घरांत रात्री चोर शिरले. ही गोष्ट नाथांच्या ध्यानांत येतांच त्यांनी चोरांना घरांतल भांडीकुंडी व दागदागिने काढून दिले. चोरी करण्याच्या उद्योगाने ते दमले असतील अमें समजून त्यांनी त्यांना जेवण देखील दिले. विचारे चोर लाजले व तेव्हांपासून मर्मार्गाने वागू लागले.

एकदां तर नाथ महाराच्या घरीदेखील जेवले. सर्व प्राणीमात्रांच्या ठिकाणी देव असतो व सर्वांची योग्यता सारखी असते, हें भागवत धर्माचे तत्त्व एकनाथांनी स्वतःच्या आचरणाने लोकांना पटवून दिले.

एकनाथांनी भागवत या संस्कृत ग्रंथातील उपदेश मराठींत आणला. तो एकनाथी भागवत म्हणून प्रसिद्ध आहे. त्या काळचे संस्कृत पंडीत मराठी

भाषेला तुच्छ लेखीत असत. पैठणच्या पंडितांशीं व काशीच्या शास्त्र्यांशीं वादविवाद करून नाथांनीं मराठीची थोरवी त्यांनां पटवून दिली.

प्रश्न

- १ संत एकनाथ यांच्या चांगुलपणाच्या दोन गोष्टी सांगा.
- २ जनार्दनस्वामींनीं एकनाथांना कोणता उपदेश दिला ?
- ३ गांवकऱ्यांनीं त्यांच्या साधुत्वाची परिक्षा कशी घेतली ? शेवटीं काय झालें ?
- ४ एकनाथांच्या उपदेशाचें सार कोणतें ?
- ५ संत ज्ञानेश्वर व संत एकनाथ यांची तुलना करा.

९ तुकाराम

पुण्याजवळ देहू नांवाचें एक गांव आहे. त्या सालीं देहू गांवचें शिवार सोन्यासारख्या पिकांनीं फुलून गेलें होतें. हिरव्यागार ताटांवर मोत्यांच्या पेंढ्यांप्रमाणें घोंसदार कणसें डुलत होती. जणुं काय हिरव्या साड्या नेसून मोत्यांनीं भरलेलीं ताटे घेऊन उभ्या असलेल्या सुवासिनीच ! पिकाच्या मध्यभागीं माळा होता. त्याच्यावर एक रखवालदार उभा होता. त्याच्या हातांत गोफण नसून टाळ व चिपळ्या होत्या. टाळ-चिपळ्यांच्या मंजुळ आवाजाच्या तालावर तो विठ्ठलाचें भजन करीत होता. त्याला जरी पांखरें हांकण्यासाठीं ठेविलें होतें तरी त्यानें तें निर्दयपणाचें काम केलें नाहीं. त्याला त्या भरारणाच्या गोजिरवाण्या, चिमण्या जीवांची दया आली. मालकाचें शेत त्यानें पाखरांना खुशाल खाऊं दिलें.

मालकाला वाटलें, आपण प्रामाणिक रखवालदार ठेविला आहे. आतां शेतांत भरपूर दाणे येतील. परंतु तो शेतांत येऊन पहातो तों सर्व शेत

उजाड ! तो रखवालदाराला खूप-बोलला. परंतु त्याला मालकाच्या बोल-
ण्याचा मुळींच राग आला नाही. त्या गरीब पांखरांच्या तोंडचा घास
आपण काढिला नाही, या गोष्टीचें त्याला समाधान वाटत होतें, हा
दयाळू रखवालदार म्हणजेच प्रसिद्ध साधु तुकाराम महाराज हे होत.

तुकारामाचा जन्म देहू येथें इ. स. १६०८ मध्ये झाला. त्याच्या
वडिलांचें नांव बोलहोबा अमून आईचें कनकाबाई असें होतें. बोलहोबा
मोरे यांचें किराण्याचें दुकान होतें; शिवाय थोडी शेती व सावकारकीहि
होती.

तुकारामाचें थोडें शिक्षण आटोपल्यावर त्या वेळच्या वहिवाटीप्रमाणें
त्याचें लग्न झालें. बायको दम्याच्या रोगानें नेहमीं आजारी पडूं लागल्यामुळें
बोलहोबांनीं तुकारामाचें दुसरें लग्न केलें. दुसऱ्या बायकोचें नांव जिजाई
असें होतें. ती फार मोडखोर व बडबडी होती.

थोड्याच दिवसांत तुकारामाचे आईवाप वारले. दुकानच्या व्यव-
हाराचा व संसाराचा सारा भार त्याच्यावर पडला. नेहमीं विठ्ठलाच्या
भजनांत रंगून गेल्यामुळें दुकानाकडे तुकारामाचें दुर्लक्ष होऊं लागलें.
शेतीसावकारकीचें उत्पन्नहि कमी येऊं लागलें. जिजाईला ही गोष्ट
कशी आवडणार? ती पडली पक्की व्यवहारी बायको. तिनें नवऱ्याची
व त्याच्या विठ्ठलाची देखील चांगलीच खरडपटी काढली. परंतु तुकारामाचें
विठ्ठलभजन कांहीं सुटलें नाही.

पुढें देशांत मोठा दुष्काळ पडला. धान्याची धारण खूपच कडाडली.
अन्नान्न करीत लोक मरूं लागले. वैरणचाऱ्यावांचून गुरेंढोरें पटापट
मरूं लागलीं. याच तडाख्यांत तुकारामाची पहिली बायको व मुलगा हीं
दोघें मरण पावलीं. गोठ्यांतील जित्रापें चाऱ्यावांचून दावणीलाच मरून
पडलीं. या गोष्टी पाहून तुकारामाचें मन संसारांतून अजिवात उडालें.
ज्ञानेश्वरी, एकनाथी भागवत, नामदेवाचे अभंग इत्यादि ग्रंथांचा अभ्यास

करून विठ्ठलाची भक्ति करावी, एवढा एकच धंदा आतां त्याला उरला. अंगाला राख फासून बैराग्याप्रमाणें तो रानावनांत पळून गेला नाहीं; तर साध्यासुध्या माणसाप्रमाणें पोटापाण्याचा थोडाफार उद्योग करूनच त्यानें विठ्ठलाची भक्ति केली. दुष्काळानंतर तुकारामाजवळ कांहीं देखील उरलें नाहीं. पण त्यानें कोणाजवळ भीक मागितली नाहीं. भिक्षा मागणें हें तो पाप समजत असे. सुरवातीस दिलेल्या प्रसंगावरून कल्पना येईल कीं, पोटासाठीं कष्ट करण्यांत तो कमीपणा मानीत नसे.

वाळाजी चैतन्य नांवाच्या एका सावूनें तुकारामाच्या स्वप्नांत येऊन सांगितलें कीं, “ तूं कविता करून लोकांना उपदेश कर. ” त्याप्रमाणें तुकारामानें अभंग रचून लोकांना उपदेश करावयास सुरवात केली.

त्या काळीं महाराष्ट्रांत अहमदनगर, विजापूर, गोंवळकोंडा इत्यादि ठिकाणीं मुसलमानांनीं राज्यें होती. मुसलमानांकडून हिंदु धर्मातील लोकांवर जुलूम होत होता. त्यामुळें लोक त्रासून गेले होते. तशांत हिंदु धर्मांत देखील खोटे साधु होते; ल्वाड वैरागी हंते. ते लोकांना फसवून त्यांच्या कडून पैसे लुवाडीत असत. गरीब विचाऱ्या लोकांना खरा धर्म कोणता व देवाची भक्ति कशी करावी ह्या गोष्टी समजत नसत.

तुकारामानें भागवत धर्माचीं तत्वे लोकांना पटवून दिलीं. ठिकठिकाणीं कीर्तनें करून त्यानें ढोंगी साधु, ल्वाड भट, खोटे कीर्तनकार यांचीं ढोंगवाजी व लुवाडी चव्हाट्यावर आणली. लोकांमध्ये विठ्ठलाची भक्ति व धर्माची वागणूक आल्यामुळें त्यांचीं मनें खंवीर वनलीं. त्यांना मुसलमानांचें भय वाटेनासें झालें.

तुकाराम ढोंगी लोकांची भंबेरी उडवूं लागल्यामुळें व कीर्तनें करूं लागल्यामुळें शास्त्री मंडळींना फार राग झाला. रामेश्वर भट्ट या नांवाचे एक विद्वान् शास्त्री होते. धर्माचा अभ्यास व उपदेश करण्याचा हक्क फक्त ब्राह्मणानांचे आहे, अशी त्यांची समजूत होती. त्यांनीं तुकारामाला

कीर्तनें न करण्याविषयीं वजाविलें. तसेंच त्याच्या अमंगाच्या वह्या इंद्रायणी नदींत बडवून टाकण्यांत आल्या. तुकारामाला फार वाईट वाटलें. तो विठ्ठलासमोर अन्नपाणी न घेतां वसून राहिला.

इकडे काय झालें कीं, रामेश्वर भट्टाच्या सर्व अंगाची आग होऊं लागली. विठ्ठलानें त्याला स्वप्नांत येऊन सांगितलें, “ तुकारामाला तूं त्रास दिलास; त्याचा हा परिणाम. तूं त्याची क्षमा माग, म्हणजे तुझे दुःख नाहींसें होईल. ”

ते ताकाळ तुकारामाला शरण गेले. त्यांचें अंग दुखणें वरें झालें. त्याच वेळीं असा चमत्कार झाल्याचें सांगतात कीं, तुकारामाच्या अमंगाच्या वह्या इंद्रायणीच्या डोहांतून कोरड्या ठणठणीत वाहेर आल्या. हें पाहून तुकारामाच्या साधुत्वाविषयीं लोकांना शंका उरली नाहीं.

हलके हलके ही कीर्ति छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या कानांवर गेली. महाराजांना साधूंच्याबद्दल फार आदर असे. त्यांनीं तुकारामांना आणण्यासाठीं पालखी घेऊन सेवक पाठविले; पैसे व दागिने पाठविले. तुकाराम महाराजांनीं ते दागिने तर घेतले नाहींतच; परंतु उल्टे उत्तर पाठविले, “ तुम्ही जरी राजे असलांत, तरी मला तुमच्या हुक्माप्रमाणें तुमच्याकडे येण्याचें कांहींच कारण नाहीं. माझ्या दृष्टीनें राजा काय आणि भिकारी काय, दोघेही सारखेच. शिवाय तुमच्याजवळ मला कांहीं मागावयाचेंहि नाहीं. पैसा आणि माती या दोन्हींचीहि किंमत माझ्या दृष्टीनें सारखीच. ” तुकारामबुवांचा निर्लोभीपणा व सडेतोड वागणूक पाहून महाराजांचा त्यांच्याविषयींचा आदर वाढला. पुढें ते तुकारामबुवांच्या कीर्तनाला मधून मधून येऊं लागले.

ज्ञानेश्वरांनीं भाग्यत धर्माचा पाया घातला व तुकारामानें त्याच्यावर कळस चढविला असे लोक म्हणतात. पंडीत लोकांकडून ज्ञानेश्वरांनीं धर्माची मत्तंदारी काढून घेतली; सर्व जातींची योग्यता सारखी

ठरविली. लोकांच्या नेहमींच्या बोलभाषेत (मराठीत) त्यांनी धर्माचें सार सांगितलें व विठ्ठलाची भक्ति करण्याची सर्वांना मुभा दिली. अशा रीतीने भागवत धर्माच्या इमारतीची सुरवात झाली; पाया घातला गेला. तुकाराम महाराजांनी संस्कृतमधल्या धर्माचें सार अगदीं सोप्या व गोड शब्दांत लोकांना सांगितलें; दोंगी साधूंची व शास्त्र्यांची फजिती केली व विठ्ठलभक्तीचा महिमा लोकांना पटवून दिला. आजदेखील देवळांदेवळांतून टाळमृदंगाच्या ठक्यावर भाविक भजनकरी तुकारामाच्या अभंगांचा घोष करीत असतात. इंद्रायणींतून कोरड्या निघालेल्या तुकारामाच्या अभंगांतील भक्तीचा प्रवाह अनंत काळापर्यंत भाविक भक्तांना भक्तीचा ओलावा पुरवीत राहील.

‘ आम्ही जातो आमुच्या गांवा । आमुचा रामराम ध्यावा ’

असें म्हणून शेवटच्या कीर्तनाच्या दिवशीं तुकाराम महाराजांनी लोकांचा निरोप घेतला.

प्रश्न

- १ पांखरें दाणें खात असतांना तुकाराम काय करीत होते ? कोणत्या हेतूने त्यांनी पांखरांना गोफण मारली नाही ?
- २ तुकारामाच्या बायकोचा स्वभाव कसा होता ?
- ३ दुष्काळाच्या वेळीं तुकारामांना कोणते कष्ट पडले ?
- ४ त्या काळची परिस्थिती कशी होती ?
- ५ रामेश्वर भट्ट तुकारामावर कां चिडले ? त्यांनी काय विरोध केला ? या विरोधाचें पर्यवसान काय झालें ?
- ६ तुकारामांनी शिवाजी महाराजांना काय उत्तर पाठविलें ?
- ७ तुकारामाच्या कर्तृत्वाचें सार थोडक्यांत सांगा.
- ८ तुकारामाचे कांहीं अभंग वाचा व पाठ करा.

१० रामदास

लग्नमंडप माणसांनी चिक्कार भरून गेला होता. वाजंत्री, वाघें वाजत होती. बोहल्यावर नवरदेव व नवरी हीं दोघे उभी होती. त्यांच्यामध्ये अंतरपाट धरला होता. लोक वधुवरांवर अक्षता टाकीत होते व भटजी मंगलाष्टकें म्हणत होते, “ शुभमंगल ! सावधान ! ”

वारा वर्षांचा छोटा नवरदेव ! त्याचें नांव नारायण. त्यानें हलकेच भटजीला विचारिलें, “ सावधान म्हणजे काय ? ” भटजीनें सांगितलें, “ बाबारे, सावध हो, लग्न लागल्यावर बायको, संसार इत्यादि गोष्टींचें ओझें तुझ्या माथ्यावर पडणार. तरी सावध होऊन संसार प्रपंचाचा गाडा अडचणीतून पार पाड. ”

भटर्जींच्या सांगण्यामुळे त्याला सावधान शब्दाचा अर्थ कळला. पहिल्यापासून त्याचा ओढा देवभक्तीकडे होता. संसारांत पडून आपण देवभक्तीला अंतरणार, हा विचार मनांत येतांच तो सावध झाला व त्यानें मंडपांतून धूम ठोकली. लग्न तसेंच राहिलें.

नारायण हा सूर्याजीपंत ठोसर नांवाच्या कुलकर्ण्याचा मुलगा. ते गोदावरीच्या कांठच्या जांब या गांवीं राहात असत. याच गांवीं इ. स. १६०८ मध्ये नारायणाचा जन्म झाला.

लग्नांतून पळालेला नारायण नाशिक, पंचवटी या क्षेत्रांच्या ठिकाणीं आला. गोदावरीच्या पाण्यांत उभे राहून त्यानें तपश्चर्या केली. तो इतका वेळ पाण्यांत उभा राहात असे कीं, पाण्यातील मासे त्याच्या पायाच्या मांसाचे लचके तोडीत असत. तरी सुद्धां हूं कीं चूं न करतां तो श्रीरामाचे ध्यान करीत असे. अशा प्रकारें बारा वर्षे रामाची भक्ति केल्यावर

श्रीराम त्याच्या प्रमत्त झाले. लांक त्याच्या 'गमढास' (शमाची भक्ति
करणारा) असे म्हणू लागले.

त्यानंतर वारा वर्षे रामदासांनीं हिंदुस्थानातील निरनगळीं क्षेत्रें पहा-
ण्यांत घालविली. त्या वेळीं उत्तर हिंदुस्थानांत मोगलांचें राज्य होते
महाराष्ट्रांत अहमदनगर, विजापूर, गोवळकोंडा, बेदर, व बऱ्हाड या
भागांत मुसलमानांची राज्यें होती. त्यांच्याकडून हिंदूंचीं देवळे फोडली
जात अमत्त; हिंदूंना वाटविलें जाई. मुसलमान अविकाऱ्यांच्या जुलमाना
लाक ब्राह्मण गेलें होते. रामदासांनीं फिरतीमन्यें लोकांची ही केविलवाणी
स्थिति पाहिली होती. तीर्थयात्रा संपवून परत आल्यावर रामदास सातारा
जिल्ह्यातील चाफळच्या खोऱ्यांत राहूं लागले.

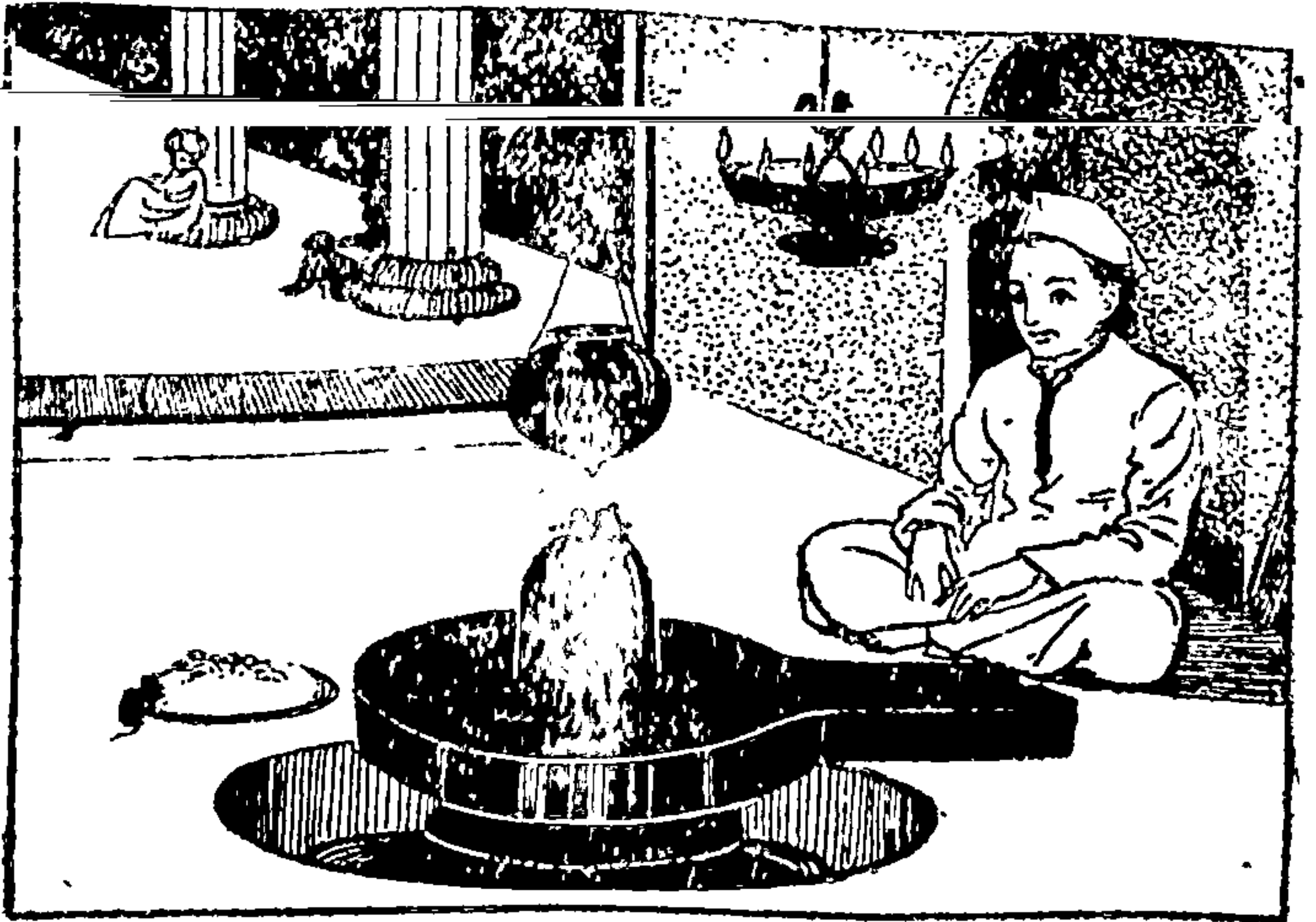
येथून पुढे रामदासांच्या कामाची दिशा ठरून गेली. देशाच्या संवत्सरा
त्यांनी स्वतःला वाहून घेतले. लोकांनी धर्यवान बनले पाहिजे; मुसलमानी
राजकर्त्यांच्या जुलुमाला तोंड दिले पाहिजे. एवढ्यासाठी परमेश्वराचे महाप्य
लोकांनी मिळविले पाहिजे, असे त्यांना वाटत होते. लोकांमध्ये जागृती
उत्पन्न करण्याचे काम एकट्यादुसकट्याचे नव्हते. म्हणून या कामासाठी
त्यांनी बरेच शिष्य तयार केले व मग सर्वानी मिळून सर्व देशभर कार्य
करण्यास सुरवात केली.

लोकांना बलवान करण्यासाठी त्यांनी गांधीगांधी आखाडे (तालिमी) सुद्धा
केले. मारुती हा शक्तीचा देव असल्याने गांधीगांधी मारुतीची व रामाची
देवळे बांधविली. ठिकठिकाणी मठ स्थापन करून गमदासांचे शिष्य तेथे
राहून त्यागले. लोकांना धर्माची व बलाची शिकवण देऊ लागले. याचा परिणाम
अग्या झाली की, थोड्याच दिवसांत बलवान व धर्मानिष्ठ तरुण देशांत
तयार होऊ लागले. लोकांत संघटना पैकी होऊ लागली. बलवान
लोकांची ही संघटना मुसलमान अधिकाऱ्यांच्या जुलुमाच्या विरुद्ध चळवळ

११ स्वामी दयानंद सरस्वती

तो महाशिवरात्रीचा दिवस होता. ह्या दिवशीं लोक उपवास करितात व शंकराची पूजा करतात; रात्रीं खूप वेळपर्यंत शंकराच्या मंदिरांत जाग्रण करतात. नेहमीच्या बहिवाटीप्रमाणें काठेवाडांतील एका खेड्यांतील लोक शंकराच्या देवळांत जाग्रण करीत होते. जसजशी रात्र अधिक होऊं लागली तसतसे लोक झोपीं जाऊं लागले. लोकांची गडबड शांत झाली. तरी एका लहानग्या मुलाला मात्र झोप येईना. त्या मुलाचें नांव मूळ शंकर. तो भक्तिभावानें महादेवाच्या पिंडीकडे पहात होता. इतक्यांत एक

पिटुकुलें उंदराचें पिलें पिंडीजवळ आलें व पिंडीपुढचा नैवेद्य खाऊं लागलें. खाणें झाल्यावर पिंडीवर उड्या मारीत तें निघून गेलें. तें पाहून मूळ शंकरला फार वाईट वाटलें. उंदीरदेखील डोक्यावर चढून देवाचा अपमान

करतात. मग अशा दगडाच्या देवांची पूजा करण्यांत काय अर्थ? दगडाच्या व धातूच्या मूर्तींत देव नसतो अशी त्याची खात्री झाली.

मूळशंकरचा जन्म इ. स. १८२४ मध्ये काठेवाडांतील एका खेड्यांत झाला. त्याचे वडील शंकराचे भक्त होते. त्यांच्यामुळे मूळशंकरहि शंकराची भक्ति करू लागला. परंतु महादेवाच्या देवळांतील तो देखावा पाहून त्याचा मूर्तीवरचा विश्वास उडाला.

विद्याभ्यास चालू असतांच त्याने हिंदुधर्मातील ग्रंथांचा अभ्यास केला. देवासंबंधीचे विचार एकसारखे त्याच्या मनांत घोळू लागले. आई-बापांनी त्याचे लग्न करण्याचे ठरविले. परंतु ही गोष्ट त्याला पसंत पडेना. लग्न झाल्यानंतर आपण इतर लोकांप्रमाणेच संसारी बनू व मग देवासंबंधीचे ज्ञान आपणांस मिळवितां येणार नाही, असे त्याला वाटले. हा विचार मनांत येतांच तो घरांतून गुपचूपपणे पळून गेला. त्याने वरींच वर्षे हिंदुस्थानांत प्रवास करून व थोर थोर साधूंच्या गाठीं घेऊन हिंदुधर्माचे व देवासंबंधीचे ज्ञान मिळविले. हा विद्वान मूळशंकर. आतां संन्याशासारखा पोषाख घालू लागला. लोक त्याची विद्वत्ता पाहून त्याला स्वामी दयानंद मरस्वती असे म्हणू लागले.

स्वामी दयानंदांच्या वेळी हिंदुधर्माची स्थिति खालावू लागली होती. उच्च वर्गातील हिंदु लोक महार-मांग इत्यादि लोकांचा विटाळ मानीत होते. ते त्यांना पाणवठ्यावर पाणी भरू देत नसत, कीं मंदीरांच्या आसपास देखील येऊं देत नसत. हिंदुधर्माचे मुख्य ग्रंथ वेद हे होत. परंतु वेदांचा अभ्यास सोडून देऊन उच्च वर्गाचे हिंदु मूर्तीचीच पूजा करू लागले. ही गोष्ट ख्रिस्ती व मुसलमान लोकांच्या ध्यानांत आली.

ते खालच्या वर्गातील (महार, मांग, भिल्ल इत्यादि) हिंदु लोकांना नोकऱ्या, पैसे व शिक्षण देऊं लागले. उच्च वर्गातील हिंदूंच्या छळाला

कंटाळलेले हे मागासलेले लोक खिस्ती व मुसलमान वनू लागले. अशा रीतीने हिंदूंची संख्या कमी कमी होऊं लागली.

स्वामी दयानंद सरस्वतींना हे दृश्य पाहावलें नाहीं. जगांत हिंदुधर्म श्रेष्ठ म्हणून जगला पाहिजे असें त्यांच्या मनानें घेतलें. एवढ्यासाठी ते उद्योगाला लागले. सर्व हिंदूंची एकी करण्यासाठी त्यांनीं आर्यसमाज स्थापन केला. आर्यसमाजाचीं तत्त्वे आर्यांच्या वेळच्या हिंदुधर्मप्रमाणें होता. आर्यसमाजांत जातिभेद मानला जात नाहीं. सर्व हिंदू समान दर्जाचे समजले जातात. ईश्वर एकच आहे; निरनिराळ्या मूर्तींची पूजा करावयाची नाहीं; आणि आर्यांचें मूळचे धर्मग्रंथ जे वेद त्यांना पूज्य मानावयाचें. आर्यसमाजानें सर्वांना सारखी योग्यता दिल्यामुळे वग्याच जातीतील लोक आर्यसमाजांत येऊं लागले. वाटून खिस्ती व मुसलमान झालेल्या हिंदू लोकांना आर्यसमाजानें शुद्ध करून हिंदू वनविण्यास सुरवात केली.

ग्याळच्या वर्गातील हिंदू अज्ञानी अमत. त्यांना चांगला उद्योगधंदा व नोकऱ्याचाकऱ्या मिळत नसेत. म्हणून त्यांची स्थिति फार हलकीची असे. आपली स्थिति सुधारण्यासाठी ते लोक खिस्ती अथवा मुसलमान वनत. ही गोष्ट ध्यानांत घेऊन स्वामी दयानंदांनीं ह्या लोकांसाठीं ठिकठिकाणीं मुलांमुलींच्या शाळा काढिल्या. अनाथ मुलांमुलींसाठीं त्यांनीं वसतिगृहे काढिलीं व गरीब लोकांसाठीं औषधपाण्याची सोय केली.

सपाटीवर येण्यापूर्वी नदीच्या प्रवाहाला खडकांवरून व कड्यांवरून उड्या धाव्या लागतात. दयानंद स्वामींच्या वाटेन देग्वील असले अडथळे आले. खिस्ती व मुसलमान समाजांत वाटून जाणाऱ्या हिंदूंचें प्रमाण कमी होऊं लागलें. त्यामुळे ते लोक स्वामींचा द्वेष करूं लागले. कर्मठ ब्राह्मणांनाहि त्यांचा राग आला. कारण आर्यसमाजांत ब्राह्मण व महार हे दोघेहि एकाच योग्यतेचे ठरत असत. ही गोष्ट कर्मठ भटजींना आवडली नाहीं. ते लोक स्वामींना त्रास देऊं लागले.

एकदां स्वामी पुण्याला आले होते. स्वामींचे कार्य व योग्यता पाहून लोकांनी त्यांची हत्तीवरून मिश्रणूक काढली. परंतु कर्मठ भटर्जींना ही गोष्ट आवडली नाही. त्यांनी एका गाढवाच्या पाठीवर 'स्वामी दयानंद सरस्वती' असे लिहून त्याची मिश्रणूक काढिली. सूर्यावर थुंकणाऱ्या माणसांची थुंका स्वतःच्याच अंगावर येते, ही गोष्ट त्यांना समजावयास पाहिजे होती.

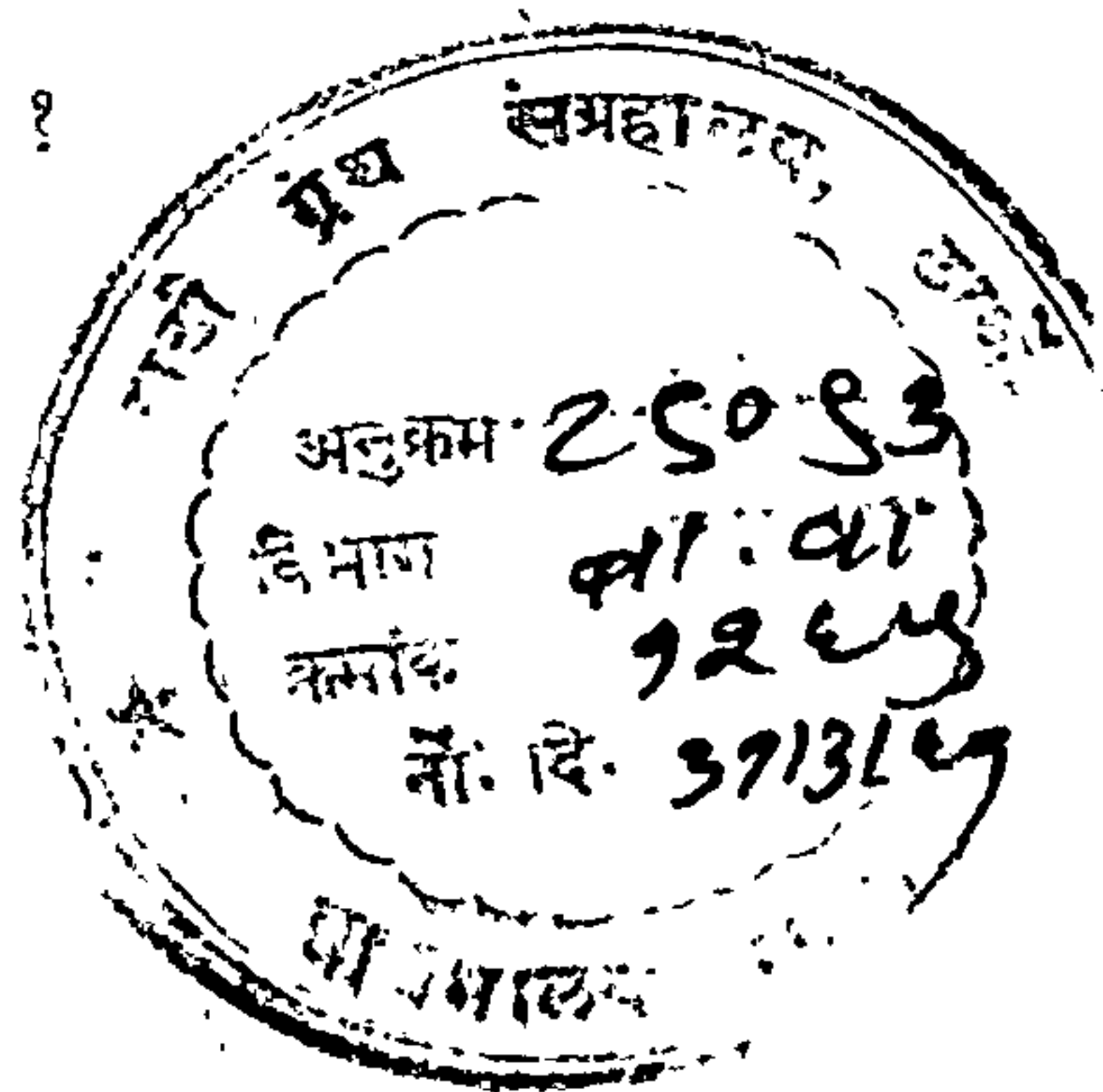
प्रश्न

१. तुंदराला पिंडीवर खेळतांना पाहून मूळशंकरने कोणता निष्कर्ष काढला ?

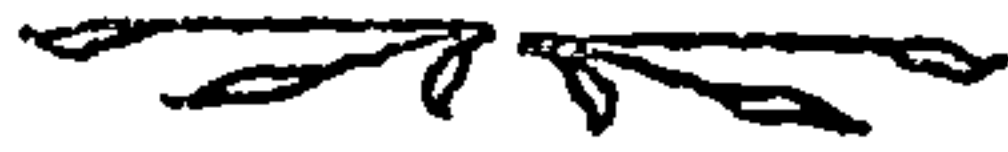
२. त्या काळची हिंदू लोकांची परिस्थिती कशी होती ? ही परिस्थिती दूर करण्यासाठी स्वामी दयानंद यांनी काय केले ?

३. आर्य समाजाची तल्ले सोगा.

४. लोकांनी स्वामींचा छळ कसा केला ?

१२. स्वामी विवेकानंद

अंगांत, भग्वी कफनी, डोक्यावर केशरी रंगाचा फेटा व कमरेखाली विजार अशा पोषाखांत तो हिंदी साधू शिकागो शहरांतील सुंदर रस्त्याने

जात होता. तो रूपाने सुंदर, शरीराने घाटदार व मोहक होता. त्याच्या चमत्कारिक पोषाखाची शिकागोतील गोऱ्या लोकांना मोठी गंमत वाटली. लहान लहान मुलांच्या तर त्याच्या पाठीमागे झुंडीच्या झुंडी लागल्या. कारण तशा प्रकारचा पोषाख तिकडे कुणीच करित नसे. त्या

साधूचे नांव स्वामी विवेकानंद.

शिकागो हे शहर अमेरिका खंडांत आहे. इ. स. १८९३ साली शिकागो शहरांत जगांतील सर्व धर्मांच्या पुढाऱ्यांची सभा भरणार होती. त्या सभेसाठी निरनिराळ्या देशांतील व धर्मांतील थोर थोर लोकांना आमंत्रणें गेलीं होती. ठरलेल्या दिवशीं सभागृह माणसांनीं चिक्कार भरून गेलें होतें. स्वामीजींना सभेसाठी आमंत्रण नव्हतें. परंतु प्रयत्न करून त्यांनीं सभेंत बोलण्याची परवानगी मिळविली.

सभागृहाच्या उंचभागी थोर लोक बसले होते. स्वामी विवेकानंदहि त्यांच्यांत होते. त्यांचा विचित्र पण अंगाला शोभून दिसणारा पोषाख,

सुंदर चेहरा व भव्य शरीर यांच्यावर सर्व लोकांचें लक्ष खिळलें होतें. स्वतःची पाळी येतांच ते बोलावयास उभे राहिले. गंमत वाटून लोक थोडें हसूं लागले. स्वामीजी बोल्हं लागले. किती गोड त्यांचा आवाज ! जणुं कोणी गाणें गात गात बोलत आहे ! गारूडी पुंगी वाजवतो. नाग डोल्हं लागतो. स्वामीजी बोल्हं लागले. लोक डोल्हं लागले. हिंदु धर्म फार श्रेष्ठ आहे याची त्यांनीं जमलेल्या विद्वान् लोकांना कल्पना दिली. स्वामींची विद्वत्ता पाहून लोक आश्चर्यचकित होऊन गेले. कांहीं गोप्या लोकांनीं हिंदुधर्म स्वीकारिला.

स्वामी विवेकानंदांचा जन्म इ. स. १८६३ मधें बंगाल प्रांतांत झाला. त्यांचें मूळचें नांव नरेन्द्र असें होतें. नरेन्द्राचा अभ्यास चालूं असतांच त्याला देवभक्तीचें वेड लागलें. असें सांगतात कीं, तो एकदां देवाचें ध्यान करीत बसला असतांना त्याच्याजवळ एक नाग आला. तो ध्यान करणांर इतका दंग होता कीं, नागाकडे त्याचें लक्षदेखील गेलें नाहीं.

फोपकाराची मंत्रयहि त्यांना लहानपणींच लागली होती. एका भिका-
ऱ्याला तर त्यांनी एकदां नवे धोतर देऊन टाकले होते.

नरेंद्राचा इंजरी अभ्यास चाटू असता तो एका माधूच्या दर्शनास
गेला. त्याचें नांव रामकृष्ण परमहंस. सर्व बंगालभर त्याची कीर्ति पसरली
होती. बरेच लोक त्याचे शिष्य बनले होते. नरेंद्रदेखील त्याचा शिष्य
बनला.

नरेंद्राला ईश्वराच्या दर्शनाची ओढ लागली होती. त्यानें रामकृष्ण परमहं-
सांना विचारलें, “ गुरुजी, देव आहे का ? तो तुम्हांला दिसला का ? ”
गुरुजींनीं उत्तर दिलें, “ होय, देव आहे व तो मला नेहमीं दिसतो. तुला
ते दिसत नाहीं. इतर माणसांनाहि तो दिसत नाहीं. पाण्यावर शेवाळाचा
तगंग आल्यावर शेवाळाखालचें पाणी आपणास दिसत नाहीं. तसेंच
संपत्तीचा लोभ, स्वतःबद्दल गर्व, कीर्ति मिळविण्याची हाव इत्यादि गोष्टी-
मध्यें गुरमटलेल्या मनुष्यास परमेश्वर दिसत नाहीं. निरनिराळ्या वासनांचें
हें शेवाळ जर मनुष्यानें दूर केलें, तर त्याला देव दिसेल. ” परमहंसांचें
भाषण त्याला पटलें. त्यामुळें देव आहे अशी त्याची पक्की खात्री झाली.
तो मनोभावानें देवाची भक्ति करूं लागला.

गुरुवर नरेंद्राचें किती प्रेम होतें, हें पुढील गोष्टीवरून कळून येईल.
रामकृष्ण परमहंसांच्या गळ्याला एक वाईट रोग झाला होता, गळ्याला
जखम होऊन तीतून पू वाहता होता. डॉक्टरांनीं त्या जखमेतील पू एका
पेंल्यांत काढून जखमेला औषध लाविलें व सर्व शिष्यांना परमहंसांपासून
दूर राहण्यास सांगितलें. त्याचें कारण असें की, त्याच्या सहवासानें तो
रोग इतरांना झाला असता. या भीतिमुळें इतर शिष्य म्यामींजवळ जाईनात.
परंतु नरेंद्रानें तो घाण रक्तानें भरलेला पेंला घटाघट पिऊन टाकला. याला
रुणाचें गुरुभक्ति ! यालाच म्हणावें खरा शिष्य ! रामकृष्ण परमहंसांनींहि
शिष्याची योग्यता ओळखून त्याला ईश्वराविषयीं सर्व ज्ञान दिलें.

याच सुमारास नरेंद्र वी. ए. झाल्या. नोकरीधंदा करून सुखांत राहिले. असा विचार त्यानें मनांत, देखील आणला नाही. आईची परवानगी घेऊन तो मंन्यासी वनल्या. जन्मभर तो ब्रह्मचारी राहिल्या. त्यानें लग्न केलें नाहीं.

त्या वेळीं हिंदु समाजाची स्थिति फारच वाईट झाली होती. स्वामी दयानंदाच्या गोष्टींत ती दिर्घीच आहे. नरेंद्रानें ही स्थिति नाहींशी करण्यासाठी हिंदुस्थानभर प्रवास करून व्याख्यानें दिलीं. हिंदुधर्म श्रेष्ठ आहे. जगांत देव आहे; त्याची भक्ति करा. सर्व लोक सारख्या योग्यतेचे आहेत. माणसांनीं एकमेकांना श्रेष्ठ अगर कनिष्ठ मानूं नये. अशा प्रकारचा उपदेश करीत नरेंद्र देशभर फिरल्या. त्याची थोरवी पाहून लोक त्याला स्वामी विवेकानंद असें म्हणूं लागले.

केवळ भवतःच्या देशवांधवांनाच हिंदु धर्माची थोरवी पटवून देऊन त्यांचें मन शांत होईना. इतर देशांतील लोकांनाहि ती पटवावी असें त्यांच्या मनानें धेतलें. देवानें त्यांना ती संधि दिली. निश्चयी माणसांना परमेश्वर नेहमींच मदत करितो. स्वामी विवेकानंद हे सर्व धर्माच्या समेसाठीं अमिर्कित गेले. स्वामींनीं काय कामगिरी केली. ती गोष्टीच्या मुखवार्तासच सांगितली आहे.

अमेरिकेप्रमाणेंच स्वामी इंग्लंड, फ्रान्स वगैरे देशांत गेले. तेथील गांव्या लोकांना त्यांनीं हिंदु धर्माची श्रेष्ठता पटविली. स्वामींच्या व्याख्यानें ऐकल्या तिकितें काढून गोण्या स्त्री-पुरुषांच्या झुंडीच्या झुंडी येत असत.

पुढें स्वदेशांत आल्यावर त्यांनीं एक आश्रम काढिला. त्या आश्रमात त्यांनीं 'गमकृष्णाश्रम' असें आपल्या गुरूंचें नांव दिलें. आश्रमांतील लोकांनीं हिंदु-धर्माचा प्रसार, दुष्काळांत लोकांना धान्याची मदत, रोगांच्या साथीच्या वेळीं गरीबांना औषधपाण्याची मदत इत्यादि परंपकाराच्या गोष्टी केल्या. आज देखील आश्रमांतील लोक गरीब जनतेसाठीं ह्या गोष्टी करीत असतात.

वरील सर्व गोष्टी करित असतां स्वामींनीं प्रवासाच्या दगदगीकडे पाहिलें नाहीं कीं तज्ञानभुकेची पर्वा केली नाहीं. त्यामुळें त्यांची प्रकृति दास-
ळली. नंतर त्यांनीं इ. स. १९०२ मधें समाधि घेतली.

स्वामी विवेकानंद जगांतून गेले. त्यांचें शरीर नाहींसे झालें; परंतु नांव मात्र अमर राहिलें. लोक आपल्या वाडवडिलांच्या तसविरी घरांत लावितात. परंतु धर्मासाठीं आयुष्य वेंचणाऱ्या या ब्रह्मचारी संन्याश्याच्या तसविरीवर हजारों लोकांच्या घरांतून फुलें वाहिलें जातात.

प्रश्न

- १ स्वामी विवेकानंद दिसावयास कसे होते ? ते कोणता पोशाख करित ?
- २ त्यांच्या वचतृत्वावद्दल तुम्हांला काय माहिती आहे ?
- ३ रामकृष्ण परमहंसांनीं त्यांना काय उपदेश दिला ?
- ४ विवेकानंदांची गुरुभक्ती कोणत्या गोष्टीनें सिद्ध होते ? गुरुभक्तीची दुसरी एखादी गोष्ट तुम्हांला माहीत असल्यास सांगा.
- ५ विवेकानंदांनीं अमेरिकेंत जाऊन काय केलें ?
- ६ रामकृष्णाश्रमानें कोणतें कार्य करून दाखविलें ?

१३. महात्मा गांधी

इ. स. १९३१ सालांतील गोष्ट. हिंदुस्थानचे बादशहा पांचवे जॉर्ज हे आपल्या राजवाड्यांत एका साधूची वाट पहात होते. राजवाड्याकडे जाणाऱ्या त्या साधूला पह्यासाठी रस्त्याच्या दुतर्फा असणाऱ्या दारा-खिडक्यांतून इंग्रज स्त्री-पुरुषांची दाटी झाली. इंग्लंडसारख्या सुधारलेल्या व अतिशय थंड हवेच्या देशांत देखील त्या साधूने आपला खेडवळ व साधासुधा पोशाख बदलेला नाही. इतर साधूंप्रमाणे त्याच्या डोक्यावर केसाच्या जट्ट नव्हत्या की, त्याने दाढी वाढविलेली नव्हती. अंगावर भगव्या रंगाचे कपडे नव्हते की, अंगाला राख फासलेली नव्हती. हातांत काठी, कमरेस खादीचा जाडाभरडा पंचा व अंगावर कांबळी अशा थाटाने तो बादशहाच्या भेटीस जात होता. तो येतांच बादशहा जॉर्ज यांनी उभे राहून त्याचे स्वागत केले. मंत्रतंत्र, जादूटोणा अथवा चमत्कार दाखवून बादशहाला खूष करून पैसे मिळविण्यासाठी म्हणून कांहीं तो तेथे गेला नव्हता; तर हिंदी लोकांची इंग्रजांच्या गुलामगिरीतून सुटका करावी या हेतूने. हा थोर साधू म्हणजे महात्मा गांधी हे होत.

मोहनदास हे त्यांचे नांव. त्यांचा जन्म इ. स. १८६९ मध्ये काठे-वाडांत झाला. त्यांचे वडील करमचंद गांधी हे एका संस्थानांत दिवाण होते. मोहनदासाच्या लहानपणीच वडील मरण पावले. वडिलांनी मार्गे ठेविलेल्या थोड्याफार संपत्तीमुळे मोहनदासांना विलायतेत जाऊन बॅरिस्टर होता आले.

लहानपणी मोहनदासांच्या हातून वाईट संगतीमुळे कांहीं चुका झाल्या एका वाईट वागणुकीच्या मित्राने त्यांना विद्या ओढण्यास व मांस खाण्यास

शिकविलें. मांस खाण्यानं मनुष्य
बलवान हांतो असा गैरसमज
त्या मित्रानें हाडकुळ्या मोहन
दासांचा करून दिल्या. त्यामुळें
इच्छा नसतांहि ते आईवापांना
चोखून मांस खाऊं लागले. हा
खर्च भागविण्यासाठीं एकदां तर
त्यांनीं घरांतून सोन्याचें कडें
चोखून नेलें. परंतु आपल्या
पांडिट वर्तणुकीचा पश्चात्ताप
वाटून त्यांनीं आपली चूक
कबूल केली. अशा रीतीनें
स्वतःच्या चुका सुधारून भन्मा-
गिनें वागण्याची संवय त्यांना
लहानपणापासूनच जडली
होती.

बॅरिस्टर होऊन आल्यावर
मोहनदास गांधी प्रथम मुंबई
व काठेवाड येथें वकीली करूं
लागले. वरंच दिवस इंग्लंडांत
पाठविल्यामुळें तेथील लोकांच्या
गहाणीची आप त्यांच्यावर
पडली होती. त्यांच्या घरांतील
व्यवस्था व पोषाख त्या गोष्टी
अगदीं इंग्रजी पद्धतीच्या असत.

याच गुमारास एका खटल्याच्या निमित्तानें त्यांना दक्षिण आफ्रिकेंत जावें लागलें. तेथील हिंदी लोकांची स्थिति पाहून गांधींच्या डोक्यांत लख्ख प्रकाश पडला. तेथून पुढें स्वतःचें सर्व आयुष्य त्यांनीं लोकसेवेसाठीं खर्च करण्याचें ठरविलें. दक्षिण आफ्रिका म्हणजे मोहनदास गांधींच्या कीर्तिमंदिराचा पाया होय.

दक्षिण आफ्रिकेंत पूर्वी रानटी लोक राहत होते. गोऱ्या लोकांनीं त्यांना तेथून हाकून लाविलें व मग ते तेथें शेती-भाती करूं लागले; खाणा-तून सेने-रुपें वाहेर काढूं लागले. या कामासाठीं त्यांनीं हिंदुस्थानांतून मजूर नेले. हिंदी मजूर काटकसरी सभावाचे असल्यामुळे मजूरीचें पैसे शिष्टक टाकून त्यांतून ते लोक तेथें घेंदारे बांधू लागले; व्यापार करूं लागले. ही गोष्ट गोऱ्या लोकांना आवडना. गोऱ्या लोकांच्या आगगाड्यांतून, हॉटेलांतून व रस्त्यानें जाण्यास हिंदी लोकांना मनाई असे. इतकेंच नव्हे तर खिस्ती पद्धतीनें न झाल्यामुळे हिंदी लोकांचीं लग्ने देखील वेकाय-देशीर ठरविलीं जात असत. एकंदरीनें या ' काळ्या ' लोकांना गोरें लोक गुलामांप्रमाणें वागवीत असत.

गांधींनीं पुढाकार घेऊन हिंदी लोकांची जूट बनविली. लोकांचा होणारा जुलूम नाहींसा करण्यासाठीं त्यांनीं एक नवीन युक्ति काढिली. तिचें नांव ' सत्याग्रह ' ! जुलूमी कायदे पाळावयाचे नाहींत; ते कायदे लोकांनीं पाळोवत म्हणून सरकारनें कितीहि जुलूम केला तरी तो निर्भय-पणें सहन करावयाचा, पण माघार म्हणून घ्यावयाची नाहीं; याचेंच नांव सत्याग्रह. हत्यारवंद अशा बलाढ्य सरकारशीं गरीब विचारे विनहत्यारी मजूर कमें वरें लढणार ? तेव्हां सत्याग्रह हीच खाशी युक्ति ठरली.

गांधींना हिंदी लोकांत जूट घडवून आणतांच गोऱ्या लोकांचें पित्त भडकलें. रस्त्यानें जात असतांना ल्हान ल्हान गोरीं मुले त्यांची चेष्टा

करून लागली. कित्येक आडदांड गोऱ्यांनीं तर प्रसंगीं त्यांना चोंप देखील दिला.

गांधीच्या देखरेखीखालीं मजुरांनीं सत्याग्रह पुकारला. सरकारनें या लोकांवर गोळीबार केला; गांधींना तुरुंगांत टाकिलें; परंतु लोक हार गेले नाहींत. शेवटीं सरकार हरलें. जुल्मी कायदे दूर झाले. गांधींची तुरुंगांतून सुटका झाली. तरवारी-बंदुकांशिवाय लढणाऱ्या मजुरांचा जय झाला. गांधींच्या थोर कामगिरीमुळे लोक त्यांना 'महात्मा गांधी' असें म्हणूं लागले.

दक्षिण आफ्रिकेंतील कार्य आटोपल्यावर महात्मा गांधी हिंदुस्थानांत आले. तेव्हांपासून तो थेट आजतागायतपर्यंत हिंदी लोकांच्या उद्धारासाठीं हा थोर पुरुष एकसारखा झटत आहे. देशाच्या हितासाठीं सर्वस्वावर लाय मारून महात्माजी फकीर बनले आहेत.

हिंदुस्थानांत आल्यावर खेडा जिल्ह्यांतील शेतकरी, चंपारणांतील शेतकरी व अहमदाबाद येथील गिरणी मजूर यांचे सत्याग्रह घडवून आणून गांधीजींनीं त्यांच्यावर होणारा अन्याय दूर करविला.

उगमाजवळ नदीचा प्रवाह लहान असतो. परंतु पुढे तो अफाट होत जातो. तसेंच गांधीजींचे कार्य आहे. दक्षिण आफ्रिकेंतील लहानशा सत्याग्रहापासून सुरवात झालेल्या त्यांच्या जनसेवेत आज कितीतरी गोष्टी मोडत आहेत.

इ. स. १९२० पासून ते काँग्रेसचे मुख्य पुढारी झाले. काँग्रेस म्हणजे हिंदी लोकांच्या स्वातंत्र्यासाठीं इंग्रज सरकारशीं झगडणारी संस्था. तिच्यांत सर्व जातींचे व सर्व धर्मांचे लोक आहेत. काँग्रेसतर्फे महात्मा गांधींनीं दोन तीन वेळां सत्याग्रह पुकारिला. लाखों लोक सत्याग्रहांत सामील झाले. सत्याग्रही लोकांवर सरकारनें कित्येक वेळां लाठीहत्त्या व

गोळीबार केले; हजारां लोकांना, पुढाऱ्यांना व गांधीजींना तुरुंगांत टाकले व परत सोडून दिले. गांधीजींच्या देखरेखीखाली हिंदी स्वातंत्र्याचा झगडा अद्याप चालूच आहे.

गांधीजींचे आयुष्य म्हणजे जणुं काय बहुरंगी सुंदर इंद्रधनुष्यच आहे. विविध प्रकारच्या रंगांनी इंद्रधनुष्याला सौंदर्य आले आहे, तर नानाप्रकारच्या चळवळींनी महात्माजींच्या आयुष्याचा रंगीन गोफ विणला जात आहे. खेड्यांतील लोकांची स्थिति सुधारण्यासाठीच त्यांनी चरखा व खादी यांचा चोंहीकडे प्रसार केला. त्यामुळे चैनीच्या कापडांत होणारा पैशांचा खर्च थांबला व गरीबांना कामधंदाहि मिळाला. स्वतः महात्माजी मूत कांततात व खादीचा पंचा वापरतात. महार, मांग, चांभार, भंगी इत्यादि लोकांना हिंदु लोकांनी कमी मानू नये म्हणून त्यांनी त्यांना ' हरिजन ' (देवमाणसे) असे गोड नांव दिले आहे. ते त्यांच्या वस्तीत जाऊन राहातात. दारू पिण्यामुळे मजूर व शेतकरी कंगाल होतात. या-माठी त्यांनी दारूबंदीचा कायदा घडवून आणिला. हिंदु व मुसलमान यांच्यामध्ये एकी घडवून आणण्यासाठी ते रात्रंदिवस झटत आहेत.

महात्माजींचा देवावर पूर्ण विश्वास आहे. दिवसांतून शेंकडों थोर थोर माणसे कामानिमित्ताने त्यांच्याकडे येतात जातात; शेंकडों पत्रांची आवक-जावक सुरू असते; तथापि देवाची प्रार्थना महात्माजी कधीच चुकू देत नाहीत. शब्दाने देखील ते कुणाला दुखवीत नाहीत, मग प्रत्यक्ष मारणें तर दूरच राहिले. एवढे थोर ' बापूजी ', परंतु लहान मुले दिसली की, ते त्यांचे गेलगाडी बनतात.

राहायला झोपडी, खायला थोडी फळे, खजूर व शेळीचे दूध आणि ल्यायला खादीचा पंचा, एवढ्या गोष्टी असल्या की, महात्माजींचे काम

भागलें. कंगालाहून कंगाल अशा ह्या दरिद्रीनारायणानें शब्द काढावयाचा अवकाश कीं कोट्यावधि रुपयांचे ढीग त्यांच्यासमोर येऊन पडतात. महारवाड्यांतील अथवा भंगीवाड्यांतील त्यांच्या झोंपडीसमोर राजेरजवाड्यांच्या मोटारी खेटा घालतात. गेरा युरोपियन असो कीं काळा शिंदी, गरीब असो कीं श्रीमंत असो, गाय असो कीं साप असो, सर्वच महात्मा जीचें मित्र ! सर्वांवर त्यांचें सारखेंच प्रेम ! महात्माजी म्हणजे कलियुगांतील धर्मराज भासतात. इतर साधुसंतांना स्वप्नांत देव दिसतो, असें म्हणतात. परंतु महात्मा गांधींना स्वप्नांतदेखील गोरगरीबांच्या झोंपड्या दिसतात. त्यांचे पांढऱेकटुके संसार पाहून व दुःखाच्या किकाळ्या ऐकून त्यांचें अंतःकरण भरून येतें. इतर साधु देवळांतील देवांची पूजा करतात. महात्मा गांधींच्या देव म्हणजे लक्षावधि गोरगरिब लोक. एकीकडे सुधारलेली युरोपियन राष्ट्रे अँटम बॉम्बसारखे राक्षस निर्माण करून जगाचा चक्काचूर करीत आहेत; तर दुसरीकडे मानव जातीच्या उद्धारासाठीं हा देवदूत शांतीची वीणा वाजवीत आहे.

प्रश्न

- १ पांचवे जॉर्ज यांना भेटण्यासाठीं महात्मा गांधी कोणत्या पोशाखांत गेले ?
- २ मोहनदासांच्या हातून लहानपणीं कोणकोणत्या चुका घडल्या ?
- ३ दक्षिण आफ्रिकेंत महात्मा गांधींनीं कोणतें सत्कार्य केलें ?
- ४ महात्मा गांधींचें ब्रीद कोणतें ?
- ५ महात्मा गांधींचें हत्यार कोणतें ?
- ६ महात्मा गांधी कोणता आहार घेतात ?
- ७ काँग्रेस या संस्थेसंबंधीं तुम्हांला काय माहिती आहे ?
- ८ हरिजनांसाठीं गांधींनीं काय केलें ?
- ९ गांधींना 'दरिद्रीनारायण' कां म्हणतात ?

४२३२

मा. मा.

IRBK-0103132

IRBK-0103132

25053
दि. ३१/३/६९